

SELJAČKA BUNA 1572—1573. KAO SLOVENSKI KNJIŽEVNI MOTIV

Jože Pogačnik, Novi Sad

Prve slovenske štampane riječi vezane su uz seljačke bune. U radionici bečkog majstora Johanna Singrienera¹ bio je 1515. godine odštampan letak na kojem se nalazio tekst njemačke vojničke pjesme *Ein neues Lied von den krainerischen Bauern*.² Tendenciozna pjesnička tvorevina vojnika-plaćenika (»landsknecht«) prikazivala je sukob seljačkih pobunjenika s feudalnom vojskom kod Celja. U svih šest kitica deveti i dvanaesti stih su slovenski. Na tim se mjestima, naime, usred karikaturalno iskrivljene slike seljačkih pobuda za bunu, kao refren, pojavljuju oba najznačajnija gesla slovenskih ustanika: STARA PRAVDA i LE VKUP, LE VKUP, LE VKUP, UBOGA GMAJNA.³

Takav je početak novovjekovne slovenske književnosti u pravom smislu riječi simboličan. Prvo geslo (»stara pravda«) izraz je želje za uspostavljanjem tradicionalne zakonski normirane društvene pravde, što znači da je po svom sadržaju, prije svega, etička refleksija koja teži svome cilju s pomoću regresije u prošlost. Drugo geslo (»le vkup, uboga gmajna«) ima značenje mobilizacijskoga poklika. Njegov je sadržaj izraz integracijske težnje koja je obuzimala i usmjeravala tadašnji povijesni razvoj. »Uboga gmajna« u to je vrijeme jedino slovenska, pa je stoga to geslo od prvobitno samo sociološkog značenja u posljedičnom nizu preraslo i u etnocentričku kvalitetu.

Tekst spomenute pjesme o kranjskim seljacima, po mišljenju istraživača, trebao je nastati kao odgovor na neku danas nepoznatu pjesmu na slovenskom

¹ Tu je štamparsku radionicu na temelju tipologije slova otkrio Branko Berčič (Das slowenische Wort in den Drucken des 16. Jahrhunderts. Abhandlungen über die slowenische Reformation. München 1968, 167).

² Pjesmu je za današnju upotrebu tekstološki priredio Alfonz Gspan u studiji *Ein Lied wider die slowenischen Bauernrebelln aus dem Jahre 1515. Studia slovenica monacensia in honorem Antonii Slodnjak septuagenarii*. München 1969, str. 18—28 (tekst 19—21, na str. 22 faksimile letka). Osim Gspanove studije najrelevantnije tumačenje teksta s povijesnog stanovišta dao je Bogo Grafenauer u radovima: Kmečki upori na Slovenskem. Ljubljana 1962, 105, 126, 128, 136 i Prve slovenske tiskane besede. Ob štiristoletnici gesel kmečkih upornikov (1515). *Naši razgledi*, 27. ožujka 1965. (br. 6), 130.

³ Tekst je sada dostupan i široj publici u slovenskom prijevodu Jože Mlinariča (usp. Srednjeveško slovstvo. Izbrano delo. Izabrao i uredio Jože Pogačnik. Ljubljana 1972, str. 196—98).

koja je izrasla iz bune i sažela njezin idejni smisao.⁴ Takvi su tekstovi nedvojbeno postojali; sigurno je da njemački pamfletist nije oblikovao ritmički pravilan trinaesterac koji se kao geslo slovenskih seljaka ponavlja u svakom dvanaestom stihu svih šest kitica. Taj dugački stih (sastavljen od članaka 4 + 4 + 5) bio je izvor prvih slovenskih narodnih pjesama, što posve prirodno upućuje na zaključak da je bio formuliran za neki drugi i drugačiji pjesnički sadržaj od onoga kakav je ostvaren u njemačkom pamfletu. Seljačke bune su se, dakle koristile nekim oblicima umjetnosti riječi. Ti oblici, po svoj prilici, nisu prelazili razinu idejne propagande, ali je, usprkos tome, značajno da se društveni čin povezao s kulturom.

Etička refleksija, regresija u prošlost, integracijska težnja i kultura u službi socijalno-političkih zbivanja ostale su imanentne sile-odrednice slovenske književnosti i u kasnijim vremenima. Specifičnost povijesne zbilje koja je određivala sudbinu slovenstva uvjetovala je i izbor posebnih tematskih dijapazona i idejnih dimenzija. Slovenski su se kulturni i literarni pregaoci predano odazivali toj neminovnosti; njezin diktat često je smanjivao umjetničku vrijednost ali je, istodobno, povećavao vjernost etničkoj sudbini i društvenim problemima. I tu se potvrđuje stara istina po kojoj su u malim nacionalnim sredinama često povijesno relativnija htijenja od ostvarenja.

Tema o seljačkoj buni 1572/1573. kao slovenskom književnom motivu još nije bila obrađena u nauci.⁵ Ta činjenica je toliko čudnija što je upravo taj inspirativni poticaj sa svojom mnogostrukom složenošću bio u slovenskoj književnosti veoma omiljen i frekventan. Po organizaciji i broju sudionika najveća seljačka buna zahvatila je uz to još i dva susjedna naroda, što je pružilo mogućnost za široku paletu najrazličitijih aspekata i pristupa. Djelovanje velike slovensko-hrvatske seljačke bune kao sadržajnog kompleksa i književnog motiva moguće je podijeliti u tri istaknutija vala. Ta su tri vala, doista, sadržajno, idejno i vremenski međusobno odijeljene doživljajne mogućnosti koje razotkrivaju možda najvažnije faze u psihodinamičnoj strukturi novovjekovnog čovjeka.

Prvi je val povezan sa suvremenim odjecima na slovenskoj strani, a tematiku prvenstveno razmatra s kršćansko kozmološkog stanovišta. Drugi val nastaje u 19. stoljeću kad tematika seljačke bune, uz fabulativnu draž, postaje nosilac etičkih, socijalno-političkih i nacionalnih dimenzija. 20. stoljeće, a to je treći val, odbacuje sve što je u vezi s problemom već postalo tradicija. Povijesna istraživanja dokazala su socijalnu (razrednu) suštinu spora; na toj osnovi razvio se pristup s marksističko-filozofskih pozicija u onom okviru koji je dozvoljavala estetika novoga (humanog ili socijalnog) realizma.⁶ Kontinuitet

⁴ Zadnji je o tome pisao A. Gspan u citiranoj studiji (26). Njegovom dokazivanju teze s naslovom njemačke pjesme (Ein neues Lied...) treba, ipak, protusloviti. Isticanje *nove* (= druge) pjesme isto toliko može značiti njezin odnos prema nekoj prethodnoj *njemačkoj*. Naslovi takve vrste i u kasnije su vrijeme vrlo frekventni (usp. u kalobskom rukopisu *Cantio de morte* prema *Alia cantio de morte*); njihov odnos, u pravilu, nije jezične nego modifikativne ili tematske prirode.

⁵ Mucav prilog o toj temi napisala je Mira Medved u članku Kmečki punti iz XVI. stoljeća u slovenskem leposlovju (*Dialogi* VIII/1972, 669—72). U tom sastavku građa čak bibliografski nije iscrpljena, dok se analiza zadržava na prepričavanju sadržaja.

⁶ Taj je problem na hrvatskom i srpskom jezičnom području obrađen u studiji: J. Pogačnik, Ciril Kosmač, Proljetni dan, Književna istorija IV (1972), 658—60.

i unutrašnja logika problema putokaz su i ovom pristupu koji će najprije raščlaniti sadržaj spomenutih triju faza da bi na kraju pokušao ukratko sažeti njihove veze i razlike.

I

Fenomen seljačkih buna privukao je pažnju stvaralaca već u vrijeme reformacije. Istaknuti predstavnici toga idejnog pokreta u Sloveniji rješavali su ga u skladu sa svojim općim društvenim pogledima.⁷ U njihovu središtu nalazio se pojam *corpus christianum* što ga čine tri socijalna sloja: crkveni (kler), politički (plemstvo) i privredni (*»vulgares«*).⁸ Odnos između vlasti i podređenih (tj. između plemića i seljaka) zasnivao se na XIII poglavlju Pavlove poslanice Rimljanima i XII poglavlju evanđelja po Mateju.⁹ Primož Trubar je, na primjer, pisao kako »tako silo inu krivico so ti verni dolžni volnu trpeti«,¹⁰ dok je Jurij Dalmatin tu biblijsku misao formulirao još jasnije. Po njegovu mišljenju »je Bug gori postavil gosposčino inu oblastnike . . . de bi ludje s poštenimi postavami mogli regirani biti, ti brumni pred silo inu nespodobo branjeni, ti hudi pak štrajfani, inu taku ludje na svejti v miru inu pokuju živeti«. Dalmatinov socijalni zahtjev glasi da je »slejdni človik dolžan tej gosposčini podvržen inu pokoren biti, katera ima oblast čez njega, toisto lubiti, poštovati, za njo moliti, štivro inu pravdu dajati, inu druge naklade volnu inu potrpežljivu nositi; inu je dolžan le-tu vse sturiti nikar le za volo štrafinge, temuč tudi za vesti volo. Zakaj gđur se gosposčini zuper stavi, ta se zuper postavi božji ordnungi inu bo čez se svojo sodbo prejel«. I Trubar i Dalmatin stoga niječu bunu kao sredstvo za postizavanje društvenih ciljeva. Trubar zna za ugarski seljački ustanak (1514), informiran je o slovenskoj buni iz 1515. i slovensko-hrvatskom pokušaju u 1573. godini; te tri velike bune koristi on kao dokaz za svoj stav koji potkrepljuje sudbinom pobunjenika što su »loše završili, bili su poubijani ili nataknuti na kolac«. Dalmatin istu spoznaju iskazuje općenito; tã i po njemu »so vsi puntarji, kir so se svoji, od buga naprej postavljeni gosposčini zuper stavili, strašan hud konec vzeli«. ¹³

Odnos predstavnika slovenske reformacije, kakav proizlazi iz spomenutih odlomaka, ostao je, uglavnom, relevantan za ocjenu socijalne i političke povi-

⁷ O tom problemu najbolje su studije napisali: Albert K o s, Družbeni nazor slovenskih protestantov. *Slavistična revija* I (1948), 59—84, 157—98 i Ferdo G e s t r i n, Družbeni razredi na Slovenskem in reformacija. *Drugi Trubarjev zbornik*, Ljubljana 1952, str. 15—56.

⁸ Prim. J. P o g a č n i k, Zgodovina slovenskega slovstva I, Maribor 1968, 97—108.

⁹ Ta dva mjesta u hrvatskom prijevodu glase: 1) Neka se svatko pokorava višim vlastima, jer nema vlasti osim od Boga. I one koje postoje, od Boga su uspostavljene. Zato onaj koji se suprotstavlja vlasti protivi se odredbi Božjoj. A koji joj se protive, navući će sami na se osudu (*Poslanica Rimljanima*); — 2) Ako je u sebi nesložno, svako će kraljevstvo propasti. Nijedan grad ili dom, ako je sam u sebi nesložan, neće opstati (*Evanđelje po Mateju*).

¹⁰ Usp. Slovenski protestantski pisci. (Izabrao i uredio Mirko Rupel), Ljubljana 1934, 133 (citati je iz djela »Katehismus z dvejma izlagama«, 1575).

¹¹ Gmajn predgovor čez vso sveto pismo. *Biblija* 1584 (poglavlje XVII *Od gosposčine*). Dalje u citiranju samo *Predgovor*.

¹² Slovenski protestantski pisci, 134.

¹³ *Predgovor* (XVII poglavlje).

jesti.¹⁴ Negativno određenje prema seljačkim bunama kakvo proizlazi iz Trubarova i Dalmatinova stava, ipak, treba povezati s kontekstom u kojem se pojavljuje, a u tom slučaju problem dobiva neke posve nove dimenzije pa čak i korekture.

Trubarovo i Dalmatinovo shvaćanje pokornosti vlasti podređeno je, naime, ne samo biblijskoj kozmologiji već i povijesnim činjenicama. Povijesna datost da su sve bune »loše završile« (taj stilem izbija kao vodeći u relevantnim odlomcima) već sama po sebi razmatranja te vrste postavlja pod posebno svjetlo. Predstavnicima je slovenske reformacije, očito, bilo jasno da u postojećem društvenom redu sa specifičnim rasporedom političke moći i interesa buna kao sredstvo povijesne promjene još ne dolazi u obzir. Ta je spoznaja razlog da su se reformatori odlučili za zahvate s druge strane. Poznato je, naime, da je Trubar priželjkivao vrijeme kad seljaci više neće trebati davati porez i obavljati mučnu tlaku, a takvu vijest bi on sam i njegov narod pozdravili kao »enu dobru selstvu oli en dober glas oli ene dobre vesele marine, od katerih ti ljudje bodo veseli, od njih z veselem govore, radi poslušajo inu drugim pravijo«.¹⁵ Nema dvojbe da je tom izjavom posvjedočeno Trubarovo socijalno usmjerenje i da je njome pogođena bit seljačkoga društvenog položaja. Tome treba dodati da je Trubar naglašavao da se i hrvatski i slovenski narod nalaze u pogibiji koja zaslužuje sućut, a da su sastavni dijelovi te pogibije strah i stiska koji ne zadiru tek u njihov »zemaljski život ili imetak već i u spasenje njihovih duša«.¹⁶ Tvorac prve slovenske knjige nije zatajio svoje socijalno podrijetlo, u navedenim formulacijama ponaša se kao znalac problema i kao čovjek koji poznaje sve njegove dimenzije. Svoju osjećajnu solidarnost ispoljio je i u programu što bi obavezivao obje zaraćene strane.

Sadržaj svog programa Trubar je zacrtao već 1557,¹⁷ ali ga je, povijesno aktualiziran, skoro istim riječima ponovio 1575. u svojoj najosobnijoj knjizi (*Katehismus z dvejma izlagama*). Odgovarajući ulomak doslovno glasi: »Ta vogrška, krovaška, slovenska inu družih dežel gosposčina, koker ti celski knezi so bili, kir so s temi bozimi vso silo, krivico obhajali, tu nih po sili jemali, nih ščere inu žene silovali, inu najsi so po odpustke v Rim hodili, bogate kloštre inu veliko kaplanij štiftali, so vsi ž nih imenom inu stanum zatreni inu hudkonec vzeli«.¹⁸ Feudalna vlastela u tom je odlomku neposredno apostrofirana, a sadržaj te apostrofe upravo su predstavnici geografskog areala u kojem su se zbivale najžešće seljačke bune (Ugarska, Hrvatska i Slovenija). Pisac pojedinačno nabraja njihova djela koja im i povijest *rem alci crimini dare* (prisvajanje imetka koje nije bilo normirano u feudalnom pravu, individualno nasilje s ugađanjem subjektivnim zahtjevima i silovanje). Stvarne pobude koje su dovele do pobune seljaka postavljene su izvan zakona koji priznaje Trubar. Socijalna protuslovlja prebacuje na područje kršćanskog etosa, kodeks etičkih

¹⁴ Treba pogledati samo priloge Borisa Zihlerla i Ferda Gestrina u knjizi *Drugi Trubarjev zbornik*.

¹⁵ Usp. France Kidrič, Primož Trubar, Ljubljana 1951, 42.

¹⁶ Značajno je da je to zapažanje već iz godine 1557, kad ga je zapisao u predgovoru u *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta* (usp. Slovenski protestantski pisci, 18).

¹⁷ *Ta prvi dejl tiga noviga testamenta*, 1557, str. XIVa (Slovenski protestantski pisci, 39).

¹⁸ Usp. Slovenski protestantski pisci, 134.

pravila koji ima svoj izvor u božanskoj objavi i na koji on pristaje ne odobrava spomenuta *crimina* jer su povreda metafizičke volje. Metafizička motivacija postaje time temelj pravnog statusa koji bi trebao vladati međusobnim odnosima u ovozemaljskoj *corpus christianum*.

Takvim je pristupom Trubar društveni problem radikalizirao na odnos subjekt — Bog što je spadalo u protestantsku ontologiju. Na toj razini ljudska djelatnost postaje predmet promatranja i ocjene apsolutne pravde koja se ne pita po tome tko je čovjek koji stoji u svijetu-sudnici već je za nju jedino relevantno pitanje što je okrivljeni kao moralno biće. U takvom etičkom sustavu bilo je normalno da subjekt ne može dobiti oprost od grijeha vanjskim ispunjavanjem normi kakve je predviđala tadašnja katolička crkva (hodočašćenje i zadužbine). Za Trubara i reformaciju dvojna mjera ne postoji; nesklad između misli i čina vodi ka lošem kraju u kojem se gube i dobro ime i društveni ugled.

Istog je mišljenja bio i Dalmatin koji je obavezao najprije nosioce vlasti. Po njemu »imajo oblastniki tudi na tem svejti pravdo inu pravico držati, tem doli potlačenim pomagati, sirotam pravdo sturiti, inu vdavam pomagati v nih ričeh, inu nikogar zuper pravdo inu pravico pustiti doli tlačiti; nikar gledati na velanje teh person, nikar mitov jemati, ni pravdo perpogibati«. Sličnu zapovijed postavio je i za podređene od kojih nijedan nije dužan »svoji gospoščini ali starišem k službi, za potelesniga miru, blaga ali prijazni volo, k obeni neveri, malikovanju ali falš vuku zuper svojga praviga Buga pervoliti«. Posve je sigurno da zaključna Dalmatinova misao nije samo parafraza biblijskih zahtjeva već je individualna reinterpetacija kršćanske etike: »Zatu nej tu ena nepokorščina ali svojovolnost, kadar podlužniki nikar zdajci v svoje gospoščine zapuvidi ne pervolijo, kate so zuper očito božjo besedo inu zuper nih lastno vest... Onu je vsaj potreba Boga več slušati, kakor človeke«. ¹⁹

Slovenska je reformacija bila po svojoj biti trijezna i promišljena, što znači da ju je u djelovanju vodio razum. Njezina ideologija nije posljedica dubokoga meditiranja ili kontemplacije nego u svim svojim oblicima izražava racionalne i praktične osobitosti. Kulturni radnici bili su većinom djeca seljaka koja su se teškom mukom probijala do vlastite egzistencije. Nalazili su se u različitim životnim situacijama i susretali se s ljudima mnogostrukih određenja. U svim prilikama pokazivali su onoliki stupanj prilagodljivosti koji još nije krnjio njihovu vlastitost i samostalnost. Te dvije osobine bile su rezultat razmišljanja i vjernosti zaključcima do kojih su tim putem došli. Njihova je samostalnost znala biti tumačena i kao tvrdoglavost iako je uvijek riječ bila o problemima što su spadali u koncept, te bi odstupanje moglo značiti opasnost za cjelinu. Trubar je, na primjer, svoje simpatije prema radikalnim oblicima reformacije (zwinglijanzam, flacijanzam) zatomljivao stoga što je bio svjestan da jedino prihvaćanjem luteranskoga pravca može nešto učiniti za svoju, društveno još slabo raščlanjenu, domovinu. I Trubar i reformacija kojoj je on dao smjer imali su sposobnost povijesne intuicije koja je u pravilu reagirala tako da je kasniji razvoj potvrđivao njezine odluke.

Problem seljačkih buna u svijesti slovenske reformacije upravo je karakterističan primjer za funkcioniranje protestantske ideologije. Trubar i Dalmatin polazili su od istih premisa u bibliji kao Martin Luther ali je razlika između

¹⁹ Svi citati prema XVII. poglavlju slovenskog predgovora bibliji.

slovenske i njemačke interpretacije svejedno golema. Luther je za vrijeme njemačkoga seljačkog rata objelodanio tri spisa čiji je sadržaj u tom smislu relevantan. To su *Ermahnung zum Frieden auf die zwölf Artikel der Bauern, Wider die räuberischen und mörderischen Rotten der Bauern* i *Sendbrief von dem harten Büchlein gegen die Bauern* (sve iz 1525. godine). U njima je riječ *de duobus vexillis* od kojih je jedna znak svjetovne (u Lutherovoj terminologiji đavolje) države, dok je druga simbol božjeg kraljevstva. U tom shvaćanju seljačke su bune ispale kao djelo đavola i stoga su navukle na sebe sav bijes začetnika njemačke reformacije. Pravolinijski vjerski ideolog koji je mislio da mu je kristalno jasna božja volja, u povijesnom zbivanju podredio je život ideologiji. Njegova religiozna strast odlučila se da iščupa iz svijeta đavolja djela. Pozivao je feudalnu gospodu da bunu uguši u krvi (često se iz tog konteksta navodi rečenica: »Kao što treba ubiti bijesna psa koji će napasti tebe i svu zemlju ako ga ne ubiješ ti«). U razmišljanjima o krutosti i samilosti odlučio se za pesnicu, a samilost prepustio kraljevstvu božjem. U seljačkom je ratu vidio pokušaj đavla da uništi protestantsku Njemačku jer se »od evanđelja drukčije nije mogao braniti«. Osuđujući bunu branio je svoju ideologiju. Kad je u trećem spisu (*Sendbrief*), potaknut nekim pobudama neposredne okoline, savjetovao vlastima da »ponude bijesnim seljacima pored svega (iako oni to ne zaslužuju) pravo i ugovore«, tu rečenicu povezo je s izjavom koja je bila primjerenija njegovu istinskom stavu: »A gdje to ne bi pomoglo, treba brzo zgrabiti za mač.«

Za ljude koji su pokušali shvatiti i seljačke probleme Luther nije našao dobru riječ. Samilost ili protivljenje predloženim mjerama proglasio je za sudjelovanje s buntovnicima. Predvidio je čak pravne sankcije; nabacio je, naime, misao u ispravnost koje nije sumnjao, da takve ljude vlasti »strogo zgrabe da bi ušutjeli i spoznali koliko ozbiljna stvar je posrijedi«. ²⁰ *Differentia specifica* što u okviru iste doktrine razlikuje Lutherovo shvaćanje problema od aspekata slovenske reformacije, na praktičnoj razini, razotkriva dva ljudski i socijalno različita određenja. Jedno (Lutherovo) je ideološki jednostrano, otuđeno od stvarne logike života, dok je drugo (Trubarovo), ako ništa drugo, onda barem pokušavalo naći riječ sućuti i predložiti nekakvo rješenje. To rješenje je, bez sumnje, u vremenu kad je religiozna svijest još imala značenje jake kohezivne snage postizalo i određene učinke na praktičnoj razini. Odjeci seljačkih buna u kasnijim razdobljima navode upravo na tu pomisao; u njima je pomirenje razrednih sukoba prvenstveno problem apstraktno-humanistički shvaćenog etosa.

Lutherova osuda seljačkih branitelja svjedoči o postojanju jednoga sloja ljudi koji su uviđali barem vanjske razloge spora do kojeg je došlo u feudalizmu. Kontekst te »ljevice« još nije bio doveden u vezu s misaonim premisama slovenske reformacije, iako je poznat povjesničarima.²¹ Među suvremenicima seljačkih buna pojavili su se glasovi feudalaca koji su uzroke tražili u neriješenim odnosima feudalnoga gospodarstva i kmetova. Taj je aspekt bio, doduše, jedno-

²⁰ Antitetički paralelizmi te vrste još nisu posve ispitani. Najrelevantniji prilog dao je Anton Slodnjak u studiji *Razlike u socijalnim i političkim pogledima Martina Lutera i Primoža Trubara* (*Zbornik za slavistiku* 2, 1971, str. 54—61)

²¹ Usp. Grafenauer, *Kmečki upori*, 188—89 i 450—52. Slijedeći pasus slijedi podatke iz te knjige.

stran, ali je obuhvatio veći dio istine. Nadvojvoda Karel već je u siječnju 1573. tvrdio da »seljačke bune do kojih je došlo u najnovije vrijeme potječu i zbivaju se prije svega zbog njihova (tj. vlastele) nekršćanski lošeg postupanja s ubogim ljudima«. Dva tjedna nakon ugušene bune ugarski primas A. Vrančić odobrava geslo »stara pravda« i nastavlja: »U nas postupaju njihova gospoda bolje i poštenije sa životinjama nego s tom vrstom podređenih. Iako ne mogu skoro nigdje osigurati te uboge ljude pred turskom tiranijom, oni im svejedno nalik na Turke i istim načinima piju krv i dovode ih u ropstvo... Već ih, naime, u tolikoj mjeri pritišću (tako se svugdje tuže) zahtjevi njihovih i prirodnih gospodara i neprijatelja da je opravdan strah kako bi to mogao postati konačan uzrok za rasulo ugarskog plemena (gentis Hungaricae) a možda i za definitivni raspad kraljevstva«. Feudalna vlastela odbija svaki poziv na blaži odnos s kmetovima što je za primasa bezuman čin koji mogu ukloniti jedino careva providnost i pravednost. Zagrebački biskup i hrvatski ban Juraj Drašković koji je stajao na čelu feudalne obrane i izmislio svirepu kaznu za Matiju Gupca nije mogao zaobići činjenicu »da je bio uzrok za bunu podređenih do određene mjere u tiranstvu vlastele«. Istim je tonom formuliran i prvi povijesni prikaz što ga je sastavio Nikolaj Isthvanffi. U njemu se kaže da su se »poljoprivrednici i seosko ljudstvo iznenada pobunili protiv vlastele jer su se tužili kako su protiv svojih snaga i protiv pravde opterećeni nesnosnim naporima ropske tlake i zahtjeva za novčanim davanjima«.

Iz spomenutih citata prosijava pokušaj da se fenomen seljačkih buna svede na problem socijalnog etosa. U tome je spona koja je povezivala feudalnu ljevicu sa slovenskom reformacijom. Trubarove veze sa njemu suvremenim crkvenim i svjetovnim dostojanstvenicima dozvoljavale su da iz prvih izvora čuje sve interpretacije, dok su njegovo podrijetlo i vjernost zavičaju uvjetovale izbor. Izabrao je nekakvo »sredinsko« gledište koje je mogao uskladiti s kršćanskom doktrinom i životnom demokračinošću. Sociološki gledano on je toliko malo revolucionaran da ne niječe nijednu političku ili društvenu strukturu. Nacionalno je svjestan do te mjere da se rastužuje nad tragičnom sudbinom svoga naroda, a istodobno ne nastupa protiv bilo koje vlasti. Ljudi su mu, bez razlike, izjednačeni na razini slobodne božje djece zbog čega je u stanju da ropstvo metne u zagrađu i zanemari. Dinamizam duha u njemu se spaja sa suverenom društvenom ravnodušnošću. Za Trubara izvor sudbine nije u stvarima i okolnostima već u čovjeku. Pokretač međuljudskih i ljudskih zbivanja ne nalazi se u društvenosti nego proizlazi iz ljudskoga srca i duha. On ne priznaje nikakvu dijalektiku osim jedne. Ta jedina dijalektika koju zamjećuje postoji na razini i u sukobu čovjekove volje s voljom božjom ili, kako bismo rekli u današnjem jeziku, u protuslovlju između dobra i zla. Trubara beskrajno revoltira upravo moralno zlo koje izjednačava s paklom. Metafizika svjetla i tame u ljudskom životu za njega, ipak, nije iracionalan problem. Za njega i za slovensku reformaciju uopće sve realno istodobno je i racionalno. Misaona orijentacija reformatora nalazi se u središtu do kraja osmišljenoga kozmosa iz kojeg u mirnom dostojanstvu blista razum. U njoj i pored toga što je dostupna najrazličitijim i najjačim osjećajima nema ni trunke sentimenta, obuzeta je jednom mišlju čiji je sadržaj ispunjen nastojanjima da svoju spoznaju pretvori u moralnu konkretnost. Tema moralne konkretnosti biblijske etike na ovo-

zemaljskoj razini odgovor je slovenske reformacije na fenomen seljačkih buna a istodobno i neotuđivi njen konstitutivni dio koji je ušao u povijesno zbivanje kao faktor ljudskog napretka.

II

19. stoljeće je iskorištavalo seljačku bunu kao književni motiv u posve novim okolnostima. Izgubilo je, najprije, tematsku draž suvremenosti koju je imalo za reformatore. Fenomen seljačke bune postao je povijest, čime se mijenjala inspirativna pobuda a istodobno i stvaralački je postupak poprimio posve drukčije oblike. Većina je pisaca raspolagala vrlo oskudnim podacima koji su pretežno bili crpljeni iz Valvasorova djela *Die Ehre des Herzogtums Krain* (1789). Valvasor je o seljačkim bunama pisao u XI, XII i XV knjizi svoga djela.²² Zadržao se, uglavnom, na vanjskim epizodama zbivanja, usredotočio se na sudbinu dvorca Mehovo, na lik baruna Turna i nekih drugih vitezova, na krunjenje seljačkog kralja (po tom izvoru to je Ilija Gregorić) i na neke čudesne fenomene što su se u to vrijeme pojavljivali u prirodi te su ih ljudi puzevali s povijesnim događajima.²³ Misaoni kontekst pridružuje Valvasora onim feudalnim povjesničarima koji su stali u obranu feudalnoga sustava. Za njihovo tumačenje relevantno je nastojanje da se uzroci buna svedu na individualnu krivicu pojedinih vlastelina, a geografska rasprostranjenost smanji na najmanju moguću mjeru.

Valvasor je bio mjerodavan za sliku seljačkih buna i kod kasnijih informatora. Anton Krempl prikazao ih je s romantičko patetičnom gestom (*Dogodivšine štajerske zemle*, 1844). Valentin Vodnik je spomenuo ustanak iz 1515. ali u kontekstu koji je sugerirao bezazlenost slučaja i pravednost austrijskog vladara.²⁴ Na nešto više izvora je upozoravao Peter Radics ali je svejedno ostao na anegdoti i analističkom pristupu.²⁵ Kakvu su predodžbu o seljačkim bunama imali mladi liberalno usmjereni intelektualci najbolje svjedoči *Zgodovina slovenskega národa*. Napisao ju je i 1866. godine kod Matice slovenske objavio Janez Trdina. Autor je u odgovarajućem pasusu lojalan austrijski građanin koji vjeruje u blagonaklonost vladara i stoga smatra kako pobunjene seljake treba »kuditi kao nemirne buntovnike i postaviti ih kao primjer strašnog divljaštva«.²⁶ U glavnom je tekstu seljački car još uvijek Gregorić, ali napomena na istoj strani sugerira da je to nadimak za čovjeka koji se »pravim imenom zvao Matija Gobec«.²⁷ Temeljni idejni stav očit je iz Trdinova zaključ-

²² Usp. Mirko Rupel, Valvasorjevo berilo, Ljubljana 1951, 236, 239, 280, 304—06 i 308—09.

²³ U istoj knjizi taj je slučaj opisan ovako: »Kmalu po nastopu 1515. leta je dalo nebo čeprav naravno, vendar pomenljivo znamenje nenavadnih dogodkov: dne 10. februarja so se nad kranjskim obzorjem pokazala tri sonca v treh mavricah, zraven pa nekaj ognjenih vojsk, bojujočih se med seboj« (str. 304). Navodimo ga zbog pjesničke aktualizacije u Staroj pravdi A. Aškerca.

²⁴ Usp. Geschichte des Herzogthums Krain, des Gebiethes von Triest und der Graffschaft Görz, Beč 1820⁴, 40.

²⁵ Herbard VIII. Freiherr zu Auersperg, Beč 1862.

²⁶ N. dj., 86.

²⁷ Trdina navodi samo »nekog Eliju što su ga izabrali za seljačkog cara« (ib., str. 88).

ka: »Da se s puntarijo malo doseže, pokazalo se je v teh kmečkih vstajah. Kdor se ne zmeni več za postavo, proti temu se obrne postava, in on ne bo nikdar odšel zasluženi kazni.«²⁸ Takvu sliku i ideju nisu izmijenili ni August Dimitz²⁹ ni Josip Starč³⁰ što je razlog za neke posebnosti u beletrističkoj obradbi teme seljačkih buna.

Spomenute su činjenice toliko teže što je na početku tridesetih godina pjesnik France Prešeren fenomen seljačke bune postavio u takav idejno-tematski sklop koji bi mogao otvoriti drugačije aspekte. U osmom sonetu njegova *Sonetnog vijenca* prve dvije kitice glase ovako:

Vihárjev jeznih mrzle domačije
 bilé pokráj'ne naše so, kar Samo,
 tvoj duh je zginil, kar nad tvojo jamo
 pozabljeno od vnukov veter brije.

Oblóžile očetov razprtije
 s Pipínovim so jarmom sužno ramo;
 od tod samo krvavi punt poznamo,
 boj Vitovca in ropanje Turčije.³¹

Pandemonijska vizija slovenske povijesti u Prešerna prouzročena je trima krupnim događajima iz socijalno-političke i intelektualne prošlosti. Pjesnik ih prepoznaje u neegzistentnosti osjećaja povijesnosti, u isticanju individualizma kojem nedostaje smisao za zajedništvo i u političkom robovanju strancima. Navođenje Sama koji je u 7. stoljeću združio pretke Slovenaca, Slovaka i Čeha u čvrstu branu protiv germanskog navaljivanja ima dvojako značenje. Samovo doba je granica od koje dalje Slovenci nisu gospodari svoje sudbine, što istodobno znači da su prije toga sami izabirali područja djelovanja. Povijesna prekretnica koju Prešeren vidi nekako u 7. stoljeću (prisjetimo se pozadine njegova *Krsta pri Savici*) početak je latentne krize koja od tada prati slovenski narod. Seljačke i bilo kakve bune samo su pokušaj koji bi želio da ukine krizu i uspostavi autonomiju povijesnog subjekta, ali je splet subjektivnih i objektivnih okolnosti takav da se taj imanentni smisao svake etničke skupine još ne može ostvariti. Prešeren je, naime, u filozofiji povijesti tijesno uz Hegela, pa stoga vjeruje da put zbivanja i Slovence, uza sve individualne ili kolektivne žrtve i uza svu golemost trajanja krize, vodi prema ostvarenju smisla. Približavanju toga smisla posvetio je i svoje pjesništvo. Apsolutu domovine čiji je jedan aspekt (kategorija povijesnosti) sadržan u navedenim stihovima pridružio se apsolut pjesništva. Njegov je metaforički lik Orfej kao stvaralac i uzročnik

²⁸ N. dj., 89. Sa neznatnim retušem takve je svoje stavove Trdina popravio u tekstu koji je nastajao usporedo s objavljivanjem staroga rukopisa povijesti (napisan 1850. kad je autor bio abiturijent). Tu je nastanak buna vezao za iskustvo seljaka što su ga stekli u obrani zemlje pred Turcima i feudalnu gospodu tretirao zajedno s crkvenom, u čemu su klice za nešto kasniji Trdinov stav o kojem će još biti riječ (usp. Zbrano delo V, str. 197).

²⁹ Na primjer *Geschichte Krains* u dvanaest svezaka između 1874. i 1876. (prva opširna obrada i seljačkih buna i reformacije).

³⁰ Občna zgodovina IV, 9. svezak, Celovec 1882.

³¹ Tekst je nastao 1833. godine, a objavljen je bio u veljači 1834. kao poseban dodatak listu *Illyrisches Blatt*.

poetske ekstaze. Identifikacija između antičkog mita i slovenskog pjesnika potpuna je i cjelovita: Prešeren svojom pjesmom želi povratiti nekadašnji sklad između bitka i bića, a budući da je to dugotrajan proces, u svoj misaoni svijet prihvaća i eshatološku viziju povijesne pravde u budućnosti.³²

Aspekt slovenske povijesti kao »viharjev jeznih« od Prešerna je prihvatio Simon Jenko. Iako seljačke bune nije spomenuo, svakako je i taj fenomen potkrepljivao njegovu nihilističku viziju problema koja je bila shvaćena kao »katastrofalno slavenstvo«. ³³ Neprihvatanje Prešernova i Jenkova koncepta bilo je uvjetovano događajima u 1848. godini. Ta je godina donijela ukinuće kmetstva ali pod takvim uvjetima da je došlo (naročito u Kranjskoj) do vrlo ozbiljnih nastupa seljaka. Revolucionarno vrenje pogodilo je i svjetovne i crkvene vlasti. Obrana razrednih i staleških interesa osjetno je došla do izražaja u djelatnosti lavantinskoga biskupa Antona M. Slomška koji je 2. travnja 1848. razaslao pastirsko pismo *Svetla resnica v zmešani svet*.³⁴

Pobude za Slomškov zahvat bile su vrlo različite. Crkva je bila zamoljena od svjetovnih vlasti da svojim autoritetom smiruje seljačka raspoloženja, stoga su formulacije pastirskog pisma primjerene službenim instrukcijama.³⁵ Slomšek polazi od premise: »Kar daste deželski gosposki, cesarju daste; kar dajete duhovski gosposki, dajete tudi Bogu.« Rečenica je psihološki mudro smišljena, njezin sadržaj povezuje cara i Boga koji bi u to vrijeme mogli još nešto značiti za prosječnoga slušača. Praktična primjena takvog stava glasi: »Le potrpite, da vam bo desetino cesarska oblast preložila, in bodo svetli cesar poprej oskrbeli, kako bodo duhovniki in drugi gospodje v prihodnje živeli, ki so do zdaj desetine imeli. Ne bo vam sreče prineslo, da bi vaši pastirji stradali, ker bi jim vi ne odštevali, kar jim desetine gre, dokler desetina preklicana ne bo.« Tu se sjeća seljačkih buna (1515, 1573, 1635) i nadovezuje: »Bog ne daj, da bi sedanjim upornikom taka pravica ne obstala, kakor si jo sami delajo, ter hočejo gosposki po sili vso pravico potreti. Potemtakem ne bo dolgo, pa bo tudi sin očeta črez prag vrgel, in hlapec svojega gospodarja od hiše pregnal. Ali bo to pravica? Ljudje ne pomislijo, kaj strašnega počenjajo.« Iz toga slijede pouke koje su sažete u tri točke: »1. Potrpite, in sami sebi pravice nikar ne delajte! S krivico, ki bi jo storili, si prave pravice nikoli ne boste naredili; in

³² Zbog toga je Prešeren u stanju da u istom kontekstu pjeva i ovako:

- a) Vremena bodo Kranjcem se zjasnile,
jim milše zvezde kakor zdaj sijale... (2. sonet)
- b) Da bi nebesa milost nam skazale!
Otájat Krajna našega sinove,
njih in Slovencev vseh okrog rodove,
z domáč'mi pémam' Orfeja poslále! (7. sonet)
- c) želje, da zbudil bi slovenšč'no celo,
da bi vrnili k nam se časi sreče... (9. sonet)

³³ Tako je bilo shvaćeno Jenkovo pjesništvo već u doba nastanka, iako je termin potekao od političkog povjesničara Dragutina Lončara tek u 20. stoljeću. Za pjesnikov odnos prema problemu povijesti najznačajnija je zadnja kitica pjesme Slovenska zgodovina:

Kako rod za rodom gine,
to povest je domovine,
vsemu svetu nepoznane,
od nikogar spoštovane.

³⁴ Usp. *Pastirski listi*, 1890, 203—10.

³⁵ Prema Grafenaueru, Kmečki upori, 361.

kar si posilite, Bog ne bo blagoslovil. Ne sovražite gosposke, ne maščujte se; sovraštvo in maščevanje nista od Boga, ampak ste hudičevi . . . 2. Prenašajte se in dopolnajte svoje dolžnosti, naj bo tlaka ali desetina ali druga dacija, le do tiste dobe, da vam cesar po pravici preloži, rekoč: od tega dne ne boste več tega davka imeli, ampak namesto tega boste nam polajšane dacije odštevali. In to, zaupam, boste skoraj slišali. Ste stare davke že toliko let nosili, boste še časek prebili, da med vami zmešnjave in boja ne bo. 3. Ne dajte se hudobnim šuntarjem, podpihovalcem in zapeljivcem nalagati, ne zapeljevati, naj vam ravno piti kupujejo, ali še tako sladko govorijo. Slepici so in pa hudobci.«³⁶

Navedeni citati izraz su krajnje desničarskog pogleda na problem ukidanja kmetstva. Slomšek se opredijelio za konzervativni stav koji je, prema riječima povjesničara, značio »u smislu službenih uputa ministarstva za unutrašnje poslove nedvojbeno stvarni udarac protiv seljačke revolucionarnosti«.³⁷ Pastirsko pismo bilo je apologija feudalizma, svrstalo se iza barikada društvenog reda koji je baš u to vrijeme proživljavao agoniju. Slomšek, iako seljački sin, kao nosilac crkvene vlasti i predstavnik hijerarhije nije mogao shvatiti promjene u društvenom i moralnom životu. Prestrukturacija društvenih silnica ugrozila je, naime, i položaj crkve. Mijenjao se njezin materijalni položaj³⁸ a poprilično se reducirao i volumen *docta religio* u svijesti tadašnjeg čovjeka.³⁹ Načelo povijesne individuacije koje je aktualiziralo pozivanje na prirodno pravo i pokrenulo narod kao faktor koji želi sam baratati svojom sudbinom nije moglo biti simpatično čovjeku koji se u obrani svojih pozicija pozivao na zaključke tridentinskog koncila.⁴⁰ Povijesna neprimjerenost Slomškovih instrukcija pokazala se odmah u praksi. Autor pastirskog pisma morao je konstatirati da su njegove riječi naišle na loš odjek. Povijesni izvori, dakako, izvještavaju da su seljaci u nekim krajevima čak zabranili svećenicima čitanje pisma što je bio očit dokaz nepomirljivog protuslovlja razredne prirode.⁴¹

Klasni sukob stvorio je nepomirljivo protuslovlje između seljaka i drugih socijalnih staleža. Taj je sukob ostao osnova svih daljih književnih obrada motiva seljačkih buna. Godine 1867. tema je privukla njemačkog pisca, glumca i prevodioca Prešerna Franca Henrika Penna koji je napisao tragediju *Ilija Gregorič ali kmečki kralj*.⁴² Za njezin nastanak relevantne su dvije stvari: autorov boravak u Zagrebu i neki, dosta mutni, planovi ljubljanskih »staroslovenaca«. Penn je bio, naime, 1865. godine član narodnog kazališta u Zagrebu gdje je prihvatio neka aktualna južnoslavenska politička gesla. U toj atmosferi napisao je najprije njemačku »tragediju u četiri čina iz kranjske povijesti«

³⁶ Svi citati prema izvoru pod brojem 34 (*Pastirski listi*).

³⁷ Grafenauer, n. dj., 362.

³⁸ Slomšek je 19. rujna 1849, u pismu kardinalu Schwarzenbergu pisao: »Z odvezo bo sicer najbrže pomagano temu slabemu stanju, toda cerkvena dotacija bo popolnoma uničena«.

³⁹ Napisao je 16. veljače 1849: »Sedaj je prišel tako imenovani narobe svet: kmet je postal naenkrat gospod — gospod le prepogosto berač« (obje napomene prema Grafenauer, n. dj., 365).

⁴⁰ Usp. sastavak Novi časi novi grehi, *Zbrani spisi* IV, 1885, 218—20.

⁴¹ O tome raspravlja Grafenauer, n. dj., 366.

⁴² Osnovne podatke o piscu donosi Slovenski biografski leksikon, 6. sveska, Ljubljana 1935, 296—300. Članak je napisao France Kidrič.

Der Untergang Metullums. U njoj je tematizirao nacionalne i liberalne ideje tadašnjeg vremena (pravo na slobodu jezika i sukob japodskih žitelja s rimskima što je bila očita transpozicija društveno-političkih odnosa između Slovenaca i Nijemaca). Ta je drama iste godine bila prikazana i u Ljubljani gdje je doživjela velik uspjeh, a na početku iduće godine tu je bila i objavljena s karakterističnom posvetom Etbinu Costi, »dem unermüdlichen krainischen Patrioten und Forscher, dem muthigen Kämpfer für slovenische Interessen«. Istu dramu Penn je predložio u hrvatskom prijevodu na natječaj za najbolju hrvatsku dramu i u velikoj konkurenciji pobijedio.⁴³

Spomenuti uspjeh pobudio je u čovjeku koji je bio ambiciozna i nemirna priroda i koji je u svom karakteru imao nešto »hohštaplersko«⁴⁴ nove planove koji su bili u vezi s Ljubljanom. U želji koju su svesrdno poduprli »staroslovenski« da formira slovensko kazalište Penn iz za sada neobjašnjivih razloga nije uspio, ali je iz tih težnji nastala drama *Ilija Gregorič*. Izgleda da je i tu dramu autor oblikovao na njemačkom, a tek kasnije dao tekst prevesti i poslao Dramatičnom društvu.⁴⁵

Za Pennovu tragediju bile su presudne dvije činjenice. Rođen kao ljubljanski Nijemac on nije mogao posjedovati dovoljno široku psihološki primarnu emotivnu vezanost za specifično slovenski problem. Oslonio se na Radicsevo povijesno djelo koje je izašlo četiri godine ranije (1862) i pokušavao njegove anegdote povezati u cjelovit tok zbivanja. U nedostatku stvaralačkih sposobnosti on se s velikom vještinom u praktičnoj dramaturgiji oslonio na hrvatskog književnika Mirka Bogovića.⁴⁶ Bogović je bio za Penna relevantan u dvojakom smislu. Pennu je godila Bogovićeve premisa o književniku koji bi se trebao koristiti narodnom povijesti u borbi za oslobođenje i izricati romantičarsku misao narodnog suvereniteta koju povezuje s idejom čovječstva i pravednosti.⁴⁷ U toj je atmosferi koncipirao svoju prvu dramu (*Der Untergang Metullums*), dok je za *Iliju Gregoriča* našao model u Bogovićevoj tragediji u pet činova *Matija Gubec, kralj seljački* (1859). Penn je primijetio kako plemstvo nakon likvidacije feudalizma nastoji doći do starih povlastica koje bi mu omogućile prevlast i u izmijenjenim prilikama. Autor se naoko držao povijesne građe koja je tada bila poznata tek djelomično, ali mu nije stalo do toga da plastično

⁴³ Osim navedenog Kidričeva priloga usporedi još: France K a b l a r, Slovenska dramatika I, Ljubljana 1972, str. 49—50.

⁴⁴ Kidrič, n. dj., 296.

⁴⁵ Prema literaturi prevodilac bi trebao biti tadašnji ljubljanski abiturijent Jožef Hiti, iako se za taj podatak čini da stoji na klimavim nogama. Penn je slovenski učio u srednjoj školi (u III razredu realke je dobio ocjenu iz tog predmeta »genügend, unsicher in der Anordnung«), a kasnije je vrlo dobro prevodio Prešerna na njemački. Izvornik Pennove drame ima, uz to, dosta serbokroatizama koji su vjerojatno bili bliži samom autoru (on je neposredno tada došao iz Zagreba) nego ljubljanskom đaku.

⁴⁶ O Bogoviću je napisao rad Antun Barac: Mirko Bogović, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga 245 (1933). Relaciju Bogović—Penn obrađivao je u prigodnom članku i ne s ovog aspekta Ivan Esih: Mirko Bogović i Henrik Penn (Uz monografiju A. Barca o Bogoviću), *Obzor* 1933, broj 34. O odnosu između *Matije Gupca* i *Ilije Gregoriča* Kidrič upozorava: »Obenem kažejo prva 3 dejanja... tako odvisnost..., kakršno je mogel zagrešiti le človek zelo široke literarne vesti« (n. dj., 299).

⁴⁷ Usp. Dimitrija Demeter — Mirko Bogović, *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knjiga 31 (Priredio Jakša Ravlić), Zagreb 1968, 218.

iznese ljude i prilike u 1573. godini već je u prvom redu istaknuo svoje socijalno-političko stajalište. Prikazao je naročito životinjsku okrutnost i neljudsku pokvarenost i razularenost vlastele (Tahi) te bezgranične patnje seljaštva. Suprotnost između kmetova i plemića toliko je zaoštrena da je pisac uspio postizavati prilične književne i kazališne efekte. Drama o klasnim suprotnostima, ipak, nije prvenstveno sukob klasnih interesa, nego su seljaci ujedno i borci za opću sreću ljudi, za narodna prava i veću socijalnu pravednost. U toj vremenskoj aktualizaciji Penn je išao toliko daleko da je protagonistima djela dao govoriti riječi iz tekstova *Hajd'mo, bratje, hajd', junaci, Naprej zastava slave, Zdravica* i *Živi, živi duh slovenski*.

S dramom *Ilija Gregorič* Penn kod Dramatičnog društva nije bio najbolje sreće. Uprava ju je dala na ocjenu Franu Levstiku koji je u drugoj polovici prosinca 1867. predložio pismeni sastav *V dopisni obliki kritika o Pennovi tragediji Ilija Gregorič ali kmečki kralj*. Autor se žestoko okomio na Pennov tekst.⁴⁸ Analizirao ga je s različitim aspektata: jezičnog, sadržajnog (odnos povijesne zbilje prema umjetničkoj), motivacijskog i dramaturškog. Za prva tri čina saldo je bio posve negativan, dok je za preostala dva Levstik priznao da su relativno uspjela. Recenzent je polazio od Aristotelovog i Lessingovog shvaćanja tragičnog junaka,⁴⁹ prilagodio je njihove premise svom nerazumljivom bijesu prema Pennu i napisao polemički pamflet čija bi razina bila niska da je kritizirani tekst doista posve loš. Levstik je previdio ovisnost prvih triju činova od Bogovićeve hrvatske drame; kritizirajući Penna on je istodobno osuđivao i Bogovića.⁵⁰ Spočitavao je što se autor drame oslanjao na Radicev povijesni izvor, ali se za svoju skicu zbivanja u 1573. godini i on koristio isključivo tom knjigom koju je prema riječima njegova biografa »parafrazirao dosta površno«.⁵¹

Ne obazirući se na kontekst idejnih i stranačkih svađa koje su, nedvojbeno, utjecale na Levstika i njegov odnos prema Pennu, za kritičarev pogled na stvar najzanimljivija je slijedeća misao: »Vpraša se: ali je ta dogodba pripravna za tragediju? — Morda je, toda z nekaterimi spremembami, zlasti kar se dostaja večje trdnobe v faktičnih podlagah, posebno v začetku zgodbe, večje jasnosti uporniške namere in glavne ideje ter značajev in sposobnosti udeleženih starešin Največjo težavo bi utegnili prizadevati prava tragična rešitev na koncu igre...«. Samo nešto malo dalje ta je misao nadopunjena novim dimenzijama: »Tu smo prispeli... do Vašega dela največje slabote, in ta je, da Vaše igre zgodba, kakor ste jo Vi znali porabiti, ni pripravna za tragediju, da torej niti Vaša igra ni nikakršna tragedija; nego izpodletela dramatična poskušnja z žalostnim završetkom; kajti ni vse tragično, kar je žalostno. Ali

⁴⁸ Objavljen je literarnokritički u: *Zbrano delo Frana Levstika* VI (Priredio Anton Slodnjak), Ljubljana 1956, 264—92.

⁴⁹ Usp. *Zbrano delo*, str. 289 i 428.

⁵⁰ Levstik je Bogovića u kritici spominjao, ali mu sadržaj njegova *Matije Gupca*, barem u tom trenutku, nije bio prezentan (*Zbrano delo*, str. 285).

⁵¹ To je zapisao Anton Slodnjak (n. m., 427), dok je Fr. Kidrič u vezi s tim problemom nabacio »Ta odgovor je bil sicer, kar se tiče meritornega ocenjevanja poslana drame in ostalih Pennovih beletrističnih spisov, nekoliko krivičen, kar se pa tiče ostre odklonitve, spričo Pennove predrznosti upravičen, čeprav je zadušil v goriškem uredniku veselje, da bi se bližal ljubljanskemu dramatičnemu društvu ali dovršil napovedane slovenske povesti« (Slov. biografski leksikon, 298).

kmetje s to pripravo, s temi silami in pripomočki, s to dušno sposobnostjo, kakršno jim vi, časi celo zgodovini vprek, dajete, res morejo kdaj priti do tega, česar iščejo? Nikoli ne!... Moremo li tragično imenovati, če roj pritlikavcev ošabno pridere na redno vojsko velikih ljudi ter uborno pogine? *Glupost* ne more biti podmet tragediji, ker njeni nasledki bude, če dosti rečemo, le milovanje (Bedauern); a tragičnega junaka ne smemo milovati, ker je potem komičen... Kaže, da ste to disharmonijo v svojem delu tudi vi vsaj od daleč nekoliko čutili ter jo hoteli poravnati, kar je morda tudi bil eden izmed vzrokov, zaradi katerih ste svojim junakom podložili prezgodnje, čisto nezgodovinske ideje...⁵²

Levstik se, dakle, dvoumi da li je građa seljačke bune pogodna za tragično mogućnost oblikovanja. Širi kontekst njegova izlaganja u vezi s tim problemom dopušta barem tri osnovna zaključka: a) Fenomen je seljačke bune 1573. u povijesnom zbivanju nerazuman i neuračunljiv čin koji nije mogao dovesti do željenih rezultata; b) Tok bune nije prikladan za dramsku formulaciju, a tragedija za tu temu uopće ne dolazi u obzir; c) Ako se pisac odluči za obradu te građe, njegova inspiracija treba biti i ostati isključivo povijesna, što znači da treba izbjegnuti anahronizme u slijedu događaja i, još više, aktualizaciju s obzirom na sadašnjost.

Levstikova je recenzija odvrtila Penna od daljih literarnih pokušaja na slovenskom jeziku. Još dok se vodila opisana bitka, Penn je građu *Ilije Grogariča* pretvarao u epiku (pripovijetku) i objavljivao u časopisu *Görzer Wochenblatt*, a 1874. objavio je roman *Der slavische Bauernkönig*.⁵³ Levstik je u godini obljetnice slovensko-hrvatskog ustanka objavio povijesni dio svoje recenzije u *Slovenskom narodu* (1873).⁵⁴ Penn je svojim potezom aktualizirao slovensku povijest među Nijemcima, Levstik je seljačku bunu popularizirao među Slovencima, a obojica su na taj način iz neugodne epizode izvukla ono što je bilo za literarni razvoj najsmotrenije.

Označene okolnosti bile su uzrok da se slovenska publika upoznala sa seljačkom bunom kao književnim motivom tek kad je Josip Jurčič objavio »pripovijetku iz 16. stoljeća« *Sin kmečkoga cesarja* (1869).⁵⁵ Taj je autor pet godina prije objavljivanja spomenutog djelca razmišljao o proznom tekstu u kojem bi upotrijebio karakterološke osobine irskog pobunjenika iz 1450. Jacka Cadea na način na koji ih je vidio W. Shakespeare u drami *King Henry VI*. drugi dio, vjerojatno 1590. godine).⁵⁶ Taj koncept doživio je bitne promjene kad je Jurčič pročitao raspis Mohorova društva u kojem je bila obećana nagrada za najbolju »moralno-poučnu pripovijetku«.⁵⁷ Za izdavačko poduzeće kojemu je bio glavni cilj gojenje kršćanskog etosa pisac je trebao prilagoditi

⁵² *Zbrano delo* VI, 276 i 284—85.

⁵³ Usp. citirani K'dričev prikaz Penna u Slovenskom biografskom leksikonu.

⁵⁴ Pod naslovom Upor slovenskih kmetov 1573. leta, *Slovenski narod* 1873, broj 100—02. O tome usp. *Zbrano delo* VI, 424.

⁵⁵ Jurčičev tekst je izlazio u časopisu *Besednik* (1869), str. 3, 16, 27, 81, 89 (stranice na kojima nastavak počinje). Literarnokritičko izdanje je pripremio Mirko Rupel: Josip Jurčič, *Zbrano delo* IV, 161—207.

⁵⁶ U bilježnici iz 1864. godine stoji: »N. B. Povest od 'Kosovatarja' iz časov slov. ustaje porabi značaj Šekspirovega Hans Kade v Heinr. VI« (Jurčič je, očito, čitao Schleglov njemački prijevod te drame).

⁵⁷ Usp. *Slovenski glasnik* 1867, 63.

svoju perspektivu pisanja. Ostala je tema seljačkih buna koju je tadašnja slovenska javnost mogla pratiti iz povijesnih djela, dok ju je literarno aktualizirala periodika svojim izvještajima o slučaju Pennova *Ilije Gregoriča*. Jurčić se oslonio na Valvasora i napisao nastavak onoga što se do tada znalo o buni 1572/1573. Izmislilo je fabulu o sinu seljačkoga kralja Gregoriča, motivirao njegovu sudbinu željom za osvetom očeve smrti i na taj način, s jedne strane, ugodio svojoj fabulativnoj strasti, a s druge strane, pripovijetkom o grijehu i kazni kanio zadovoljiti i izdavača.

Sin kmečkoga cesarja ima u cjelokupnom Jurišičevu stvaralaštvu periferno značenje i neznatnu umjetničku vrijednost. Godina u kojoj je pripovijetka nastala pada, ipak, u vrijeme piščevih idejno-estetskih traženja zbog čega ima i ovaj tekst svojevršno dokumentarno značenje. Nekako u tom razdoblju Jurčić je razmišljao o dramatici s povijesnom inspiracijom i došao do zaključka: »Povijesne drame trebaju biti pisane onako da ih možemo shvatiti bez naobrazbe. Specijalan studij povijesti nije potreban. U kazalištu nema pravo tuđi svijet koji je nama stran već jedino naša sadašnjost. Ona nas mora dirnuti u srce, onako kako mi mislimo treba misliti i osjećati junak, inače nas ne zanima.«⁵⁸ U tom smislu Jurčić je prilagodio fabulu i u *Sinu kmečkoga cesarja*. Socijalna suprotnost seljaka i plemstva s konca 16. stoljeća ima isključivo metaforičku vrijednost; eksplikacija tog motiva usmjerena je i prilagođena položaju kakav je vladao šezdesetih godina 19. stoljeća.

U tom pogledu još je važniji idejni sloj. Problem što ga Jurčić želi tematizirati izrazito je etičke prirode. Sin seoskog cara mu je nekako simpatičan lik i njegova želja za osvetom ljudski je motivirana. Takav ispada i u očima seljaka koji u njemu vide sjećanje na veliku prošlost i nadu za budućnost. Tu perspektivu prati, prekida i sve više potiskuje jedna druga: pisac uvodi misao da se njegov junak odlučio za subjektivno shvaćenu pravdu koja se kosi s normama države i crkve. U sudbonosnom trenutku Jurčić glavnom protagonistu pripisuje ovakve misli: »Njegov krvavi namen, katerega je že toliko časa nosil s seboj v prsih, namreč maščevati očetovo strašno smrt na poglavitnem njegovem sodniku, ta namen se je imel nocoj zvršiti. Pač se je mlademu možu odnotraj še vest oglašala in beseda božja na misel silila mu, ki pravi: maščevanje je moje, ne išči si sam pravice!«⁵⁹ Kad se Jurčić udubio u sudbinska pitanja čovjekove egzistencije, kao da se prestrašio i pobjegao u norme poznate i izgrađene etičke orijentacije. Na taj je način u njegovoj pripovjednoj prozi došlo do raskola između logike predočenog života i autorove moralističke vizije. Taj je raskol uočljiv u većini Jurišičevih djela od *Domena* do *Lepe Vide*; u pravilu je postajao uzrok da su beletristička djela ispadala kao djela s težom. Nasilje teze nad životom u *Sinu kmečkoga cesarja* ogleda se na svim razinama, a najjasnije se probija u zaključnim rečenicama pripovijetke: »Njegov sin, gospodar na Šrajbarskem turnu, ni strahovitih ur med upornimi kmeti nikdar pozabil. Bile so za poduk in vedel je, da pri podložnih le s prizanesljivostjo in ljubeznijo zadobi spoštovanje in ljubezen.«⁶⁰ Takav naivni idealizam i apstraktni

⁵⁸ Taj sklop pitanja obrađuje Jože Pogačnik u knjizi *Zgodovina slovenskega slovstva* IV, Maribor 1970, 209—10 i 214—15.

⁵⁹ Josip Jurčić, *Zbrano delo* IV (Priredio Mirko Rupel), 193.

⁶⁰ N. dj., 207.

humanizam samo dokazuju kako pisac nije bio u stanju da spoji osobno sa stvarnim. Budući da je ta činjenica u središtu realističke stilske formulacije, Jurčičev primjer nagovještava opću tipologiju atmosfere u kojoj krajnja diferencijacija razina još nije bila moguća.

Razlikovanju razina posvetio se Janez Trdina koji je u svojoj drugoj fazi književnog djelovanja veći dio pažnje posvetio upravo seljaštvu i njegovu položaju u društvu. Došlo je, prije svega, do reinterpretacije seljačkih buna. Autor je svoj nekadašnji stav proglasio konzervativnim, a razloge za iskrivljenu sliku u svojoj *Povijesti* nalazio u nepotpunoj arhivskoj građi i nekim subjektivnim vezama.⁶¹ Za novu misaonu poziciju od velike su važnosti dvije stvari:

1) »Kraljevska djela« što ih je zamislio Matija Gubec nisu se ostvarila, prevareno iščekivanje urodilo je demoralizacijom seljaštva koja je očita u poniznosti i pokornosti, dok je suzbijeni ponos zatomio misao, čast i poštenje.⁶²

2) Iznimno isticanje Gupčeva lika za koji pretpostavlja da je u narodnom predanju (povijesno se o njemu tako reći još ništa nije znalo) osim svojih preuzeo i osobine kralja Matjaža iz folklorne građe.⁶³

Na spomenutim premisama (san o slobodi i svijest o demoralizaciji seljaštva) Trdina je oblikovao naročito svoj ciklus *Bajke in povesti o Gorjancih*. U njemu, doduše, nema neposrednih veza s bunom 1572/1573, ali je očito da je autor pero moćio u jednak buntovnički bijes. Oblik tradicionalne književnosti omogućio mu je da svoje etičko reformatorstvo neposredno unese u priču. Radikalizirao je naročito shvaćanje vjere, slobode i narodnosti, dok su mu kao građa poslužili njemački feudalni predstavnici, državna birokracija i svećenstvo. Njegov se kriticism zaustavljao na narodu; Trdinov ideal ostaje još uvijek nacionalno jedinstvo, ali ga to ne sprečava da u skladu sa svojim konceptom narodne, društvene i ljudske naobrazbe ne bi ulazio u razlikovanje razina. Upravo ta strast za diferenciranjem donijela mu je poteškoća i prouzročila da se planirani ciklus od stotinu bajki u godinama 1882. do 1888. popeo na svega četrdeset. Među njima su, ipak, već bili tekstovi u kojima se jasno iskristalizirala antifeudalna svijest koja je najdragocjenije duhovno blago Trdine kao intelektualca; na obranu čovjekove slobode i njegovih prava u društvu nadovezao se Cankar koji baš u buntovnim slojevima svojih djela mnogo duhuje Trdini.⁶⁴

Osamdesetih godina tema je seljačkih buna bila vrlo živa što je, bez sumnje, refleks društvenih zbivanja. Seljak koji je *de facto* predstavljao suštinu slovenskog naroda našao se u položaju koji je bilo vrlo lako uspoređivati sa 16. stoljećem. Aktualizacijska vrijednost motiva koja u malom i društveno još neдовоľjno diferenciranom narodu automatski uz socijalne poprime i nacionalne i apstraktno humanističke dimenzije očita je iz svih literarnih obradba što još slijede do kraja stoljeća. Kronološki je prvi »povijesni roman«

⁶¹ Usp. Janez Trdina, *Zbrano delo* (Priredio Janez Logar), 163.

⁶² *Zbrano delo* II, 162 i 320—21.

⁶³ *Zbrano delo* VIII, str. 15 i XII, str. 147—48. Zanimljivo je da su kasnija povijesna istraživanja otkrila među seljacima Ambroža Gupca koji je »promijenio« ime upravo s kontaminacijom na već poznatu figuru folklorne tradicije (usp. B. Grafenauer, Slovenski kmečki upori v 15. in 16. stoletju, *Mohorjevo koledar* 1973, 104).

⁶⁴ U tom pogledu relevantne su slijedeće bajke: *Ukleti grad*, *Volkodlak*, *Mrtvaška srajca*, a prije svega *Peter in Pavel*.

Kmetski triumvirat što ga je kao vodeći tekst u celovečkom časopisu *Kres* 1884. godine objavljivao Anton Koder.⁶⁵ Taj je pisac dobro poznao povijesnu građu. U tom se romanu pojavljuju likovi glavnih buntovnika, a po prvi put u slovensku beletristiku stupa i širi dijapazon suprotne (plemičke) strane. Tu nije samo Tahi koji je već stekao pravo da postane lik bezdušnog tiranina, već je Kodru poznata i »pretpriopovijest« bune koja je vezana za Stjepka Gregorijanca i Uršulu Heningovu. U tom je smislu izvjesnu ulogu imao roman Augusta Šenoa *Seljačka buna* (1877) iz kojega se neka mjesta u slovenskom djelu pojavljuju kao motto. Interpretacija iste građe kod obojice pisaca, ipak, bitno je različita. Šenoa je smatrao, s pravom, da se nije iznevjerio povijesti. Po njegovom, »seljačka buna nije prosta gungula usijanih glava, nipošto, već pravedna borba puka za pravo i poštenje ...; ... po tom dobiva buna veću etičniju cijenu, a seljaštvo izlazi opravdano pred svijet«. Takav stav omogućio je da se Šenoa mogao odazvati pozivu nacionalnog osjećaja i učiniti od Gupca jednog od svojih najmonumentalnijih likova, a od cjelokupne *Seljačke bune* izraz konstruktivnog optimizma tadašnjega hrvatskog građanstva.⁶⁶

Koder je pošao od iste premise kao Šenoa koji je isticao: »Dobro da si narod sam zaviri u dušu, da otvori krvavu knjigu minulih dana, jer je prošlost vazda zrcalom sadanjega doba.«⁶⁷ Načelo da je *historia vitae magistra* uputilo je Kodra u subjektivnu interpretaciju koja je s povijesnog stajališta grub falsifikat. Autor se zaustavio na činjenici da u povijesnim izvorima nije bilo, tako reći, ni traga o Gupcu. To ga je potaknulo da u seoskom triumviratu izmisli neslogu, boj za vlast, spletkarenje i osvetoljubivost.⁶⁸ Žrtva tih osobina čiji je nosilac Matija Gubec postaje Ilija Gregorić, koji je idealan lik narodnog borca. Kodrov roman na taj je način postao prikaz intriga što proizlaze iz sitnih duša u narodnim voditeljima. Jasno je da se time želi ukazati na stranački egoizam druge polovice 19. stoljeća; ovamo spadaju i neke liberalne ideje, a na nacionalnom terenu, prije svega, koncept jugoslavenstva.⁶⁹ Koder suprotstavlja ideju dobra i pravde ideji egoizma i zla što vladaju među ljudima i, na kraju, pobjeđuju. Pesimističku sliku sveopćeg nestajanja idealnosti ublažava lik pjesnika koji kao *vates* budi svijest suvremenika i gaji nadu u neko eshatološko razrješenje suprotnosti.

Koder je problem povijesnog romana shvatio krivo. Autentičnost geografskih i vlastitih imena a i središnji sukob seljaka s feudalcima upućuje na 16. stoljeće, dok su motivacija i idejni sastav primjereni autorovu pogledu na drugu polovicu 19. stoljeća. Načelo o povijesti koja bi trebala biti *vitae magistra* doživjelo je devalvaciju; Koder je podnio samovoljnu interpretaciju problema koja je bila u povijesnom smislu pamfletistički falsifikat dok je njezina umjetnička vrijednost neznatna.

⁶⁵ O piscu usporedi članak Ivana Grafenauera u Slovenskom biografskom leksikonu, 4. sveska, 488.

⁶⁶ Šenin tekst prema Pet stoljeća hrvatske književnosti 40/II, Zagreb 1962. (vidi i *Napomenu* na str. 279—82). O autoru *Seljačke bune* monografiju je napisao Antun Barac: August Šenoa (Studija), Zagreb 1926, 152.

⁶⁷ Usp. Ivo Franješ, *Seljačka buna kao hrvatski književni motiv* u knjizi: Miroslav Krleža, *Balade Petrice Kerempuha* (Izbor iz prepjeva), Zagreb 1972, str. 7—8.

⁶⁸ *Kres* IV (1884) str. 274, 276, 277, 337, 376 i na mnogim drugim mjestima.

⁶⁹ N. mj., 275.

Drugi pisci krenuli su drukčijim putem. Svoja su djela, doduše, oslanjali na 16. stoljeće, ali su nosioce fabulativnosti pronašli izvan povijesnog realiteta. Tako je, na primjer, Franc Škofič⁷⁰ u svojoj »dramatičnoj pripovijesti u pet činova« *Gospod s Preseka*⁷¹ (1886) vrlo dobro znao za sociološku pozadinu seljačke bune, uočio je čak ulogu protestantizma u feudalnim redovima, ali je na taj temelj postavio izmišljenu fabulu koja mu je dozvolila da istakne ono što je htio. U središtu zbivanja nalazi se kolebljivost ženskog srca koje preko kovača i vlastelina spaja obje suprotne strane. Takav položaj omogućio je autoru moralnu i društvenu konfrontaciju koju je želio istaknuti. Vlastelin polazi od ovakva pogleda na život: »Nu, in jaz te stvari sodim tako, da je dvojbeno, kaj pride, ko umrje teló. Gotovo mi je samó to življenje, in gotovost je moja. To pa držim z vso dušo svojo. Veseliti se hočem in vse, kar dosežem, mora služiti veselju mojemu. Gospodovati hočem in brez ozira uničiti, kar bi se protivilo gospodstvu mojemu. To je in bode vodilo življenju mojemu. In nova véra mi bode dobro sredstvo, da se veselim in gospodujem. Resnica je uživanje — drugod je ne najdem.«⁷² Kovač razmišlja drukčije: »Zaslepljeno in zapepljeno je vse to ljudstvo. Ničesa se ne zavé, nego želodca. Da je ta poln, pa je zadovoljno; a če je prazen, gleda v nič, ne misli nič, niti ne kolne več, samó milosti čaka in zviija se pred svojim najkrutejšim sovražnikom. In ženske tega naroda? Da jo pogleda silni gospodar, že jo ima v oblasti svoji in za njim leti in vrže se mu pod noge . . . Nas je stvarnik menda ustvaril samó za to, da robujemo. Kdor hoče, ta je naš gospod. Brez trdne duše smo. Jeden drugemu ne upa, ker je vsak drugi izdajnik. Vsak gre svojo pot, ali vsi pridemo tiranu pod noge. Do pekla se je pogreznilo ponižanje tega naroda! Da tako ostane, izginiti mora z zemlje — izginiti, in nikdar nj živél — brez sledú. Strašna usoda!«⁷³

Prvi koncept spada na područje potpunog imoralizma, život je u njemu oslobođen svih normi, a sadržaj su mu postali užitek i zabava.⁷⁴ Drugi koncept polazi od premise rada za nadređene ciljeve, ali se ta premisa sukobljava s posljedicama duhovne demoralizacije. Piščev pogled na ljude među kojima kovač govori o slobodi i dostojanstvu krajnje je pesimističan i približava se vrlo opasno nihilističkom raspoloženju. U tome ga podržavaju konkretni pojedinci (lakomislena žena, izdajice iz materijalnih koristi, fanatici bolesnih ideja); ti pojedinci opravdavaju autorov izljev gnjeva koji je dostigao krajnji stupanj u riječima: »Vi ste sin svojega naroda. Večni hlapec hlapčevsko misli — nu, in vi ste sloboden mož — kaj še nevoljniki! . . . A podložniki — ovce mehke — bodo po samem poklecali in vse ostane, kakor je bilo: neznosno in obupno! Skupnosti ni! Ta neče, ker čaka sodbe z nebes, drugi se ne upa, ker je preboječ

⁷⁰ Autorovo se prezime pojavljuje i kao Skofič (tako je potpisan i u *Ljubljanskom zvonu*). O njemu usporedi članak Franceta Koblara u Slovenskom biografskom leksikonu, 10. sveska, 333.

⁷¹ Objavljena u časopisu *Ljubljanski zvon* VI (1886). Dramu je počeo pisati u Kostanjevici, završio u Novom Mestu, dok ju je uredniku Fr. Levcu predao već 1882. godine. O drami piše France Koblar: *Slovenska dramatika* I, Ljubljana 1972, 130—33.

⁷² *Ljubljanski zvon* VI (1886), 454.

⁷³ N. mj., 524.

⁷⁴ Tipičan primjer jeste sudbina glavne junakinje koja se prividno uda za vlastelina i postaje vlastelinka, ali se, na kraju, ustavnovi da je i to bila njegova sotonska igra.

in se boji izdajstva.«⁷⁵ Društveno-moralna analiza (kasnije ju je nastavio Can-car) u Škofičevu je slučaju doprla u prazan prostor čija je posljedica anarhoindividualistički dramski kraj (oba su protagonista mrtva, a u životu ostaju obeščašćeni, prestrašeni i ludi).

Nije isključeno da je Škofičeva crna perspektiva jedan od vanjskih razloga koji su pobudili Antona Aškercera da se prihvati pisanja svoje *Stare pravde*.⁷⁶ Drama je bila objavljena do kraja u zadnjem broju *Ljubljanskog zvona* 1886, a već je prvi broj istoga časopisa za 1888. donio prvu Aškerčevu baladu iz spomenutog ciklusa (*Znamenja na nebu*). U tom godištu bilo je objavljenih devet balada koje su nastajale ovisno o autorovu bavljenju povijesnim izvorima i stvaralačkom raspoloženju. Ciklus je dobio oblik koji je danas svima poznat tek u zbirci *Balade in romance* (1890); tada je Aškerc svojim tekstovima iz 1888. godine pridružio još jedan iz 1885. (*Kralj Matjaž*) i na taj način dobio slijedeću strukturu:

- I — *Znamenja na nebu*: proricanje na osnovi prirodne pojave.
- II — *Kralj Matjaž*: najava borbe kroz tradicionalni motiv.
- III — *Zmaj*: neophodnost narodnog oslobođenja (po motivu iz usmene pre-daje).
- IV — *Pred cesarjem*: priprema za sukob.
- V — *Tlaka*: oznaka bune (1515).
- VI — *Boj pri Brežicah*: poraz seljačke vojske.
- VII — *Knežji kamen*: simbolička veza.
- VIII — *Tabor*: priprema za novi sukob.
- IX — *Stava*: borba i poraz buntovnika (1573).
- X — *Kronanje v Zagrebu*: posljedice poraza i apoteoza patnje.

U Aškerčevoj strukturi time je došlo do spleta simboličkih i realističkih balada,⁷⁷ a njihov se sadržaj pretvorio u *panopticum slovenicum*. Pjesnik, naime, ne prikazuje samo bunu iz 1573, već prikazuje buntovnički duh kao tradicijski fenomen koji je imanentna osobina slovenske povijesti uopće. Buna time postaje ontološka datost, njome se čovjek ostvaruje kao generičko i kao društveno biće. Taj idejni sloj sam po sebi nagovješćuje aktualizaciju teme. U tom smislu je relevantna, najprije, geneza buntovničke svijesti u kojoj su trebali pasti i Bog i vlast da bi se čovjek mogao naći u situaciji da sam postane stvaralac svoje sudbine:

»Car daleč, a Bog je visoko!
Od kod pomoći in svetá? —
V pest svojo odslej le verujem,
zaveznik moj — puška je ta!« (Tabor)

Oslobođeni pojedinac posegnuo je na područje socijalno i nacionalno, a ideja

⁷⁵ *Ljubljanski zvon* VI (1886), 646.

⁷⁶ Tekst prema: Anton Aškerc, *Zbrano delo* I (priredila Marja Boršnik), 115—55.

⁷⁷ Usp. Marja Boršnik, Aškerc (Življenje in delo), Ljubljana 1939, 84.

kojom se rukovodio bila je onaj prvobitni humanizam koji se kao tema pojavljuje u slovenskoj književnosti od brižinskih spomenika naovamo:

Čija zemlja ta? Čigavi mi smo?
Sme se teptati naš rod?
Kaj je kmet? On je li tudi — človek?
Človek mar sam je 'gospod'? (Znamenja na nebu)

Tema se bune povezuje s temom humanizma, buna postaje istinski izraz humanizma. U tom sklopu dobra bit pojedinca, generacije ili društva neprestano se sukobljava s razornim djelovanjem povijesnih silnica koje su utjelovljenje antihumanističkih tendencija. Sudbina se naroda, dakle, zbiva u otuđenom povijesnom prostoru koji privremeno još pobjeđuje, ali, po logici stvari, u kozmosu nezaustavljivi hod humanističkog načela neće moći zaustaviti. U tim aspektima nije teško prepoznati hegelovsku filozofiju povijesti iako se kod Aškerca pojavljuje u liberalističkom i pozitivističkom ruhu. To, istodobno, otkriva da su pjesnikove idejno-estetske osnove u romantičkoj ontologiji kamo i, inače, vode sam izbor forme (balada) i zaključak u kojem je od patnje stvoren mit a od žrtve apoteoza:

Ves narod kronan si z menó,
s kraljevoj venčan zdaj častjó...

O naš veliki petek sam!...
Kdaj vzkresne stara pravda nam?...

Za njo duh moj vas spremljaj v bran!
In — pomnite današnji dan!« (Kronanje v Zagrebu)

Aškerčev realizam proizlazi iz svjesnih slojeva njegova stvaralaštva. Ti su mu slojevi diktirali da se postavi u središte istinskog života i da u njemu djelotvorno pokreće činove. Pjesnik se stavlja u službu istine, ali ne želi ostati samo na njezinu ispovijedanju već želi i utjecati spoznatom istinom. Pjesništvo postaje time idejna borba, a za borbu je najprikladnija pjesma koja je i aktualistička i tendenciozna. Iza prividno objektivne građe ili događaja skriva se tendenciozan stvaralac koji bi želio da »progura« neku svoju tezu jer smatra da je idejna dinamika faktor ljudskog napretka. Pjesništvo je pitanje racionalnog, jedino racionalističkom inspiracijom može idejno, aktualistički i polemički usmjeravati, što je postalo i stvarni *constituens* Aškerčeve *Stare pravde*.⁷⁸

Istom realističkom motivacijom obrazložen je i zahvat u povijest. Opet bi *historia* trebala biti *vitae magistra*, što znači da pjesnik prošlošću tumači sadašnjost. Zbivanje u prošlosti postaje oslonac idejama, tumačenjima i zakonitostima sadašnjosti, sadašnjost je uzročno povezana s prošlošću, stoga u njoj treba potražiti odrednice koje su prisutne u suvremenom životu. Aškerčeva *Stara pravda* svjesno odabire takve epizode iz povijesnog zbivanja koje se mogu ne samo genetski nego i stvarno poistovjetiti sa suvremenošću.

⁷⁸ Usp. Jože Pogačnik, *Zgodovina slovenskega slovstva* IV, Maribor 1970, 268—69.

Aškerc se teme seljačkih buna prihvatio još jedanput. U zbirci *Pesnitve (Peti zbornik)* 1910. godine objavio je ciklus od sedam pjesama pod naslovom *Tahi na Štatenbergu (1571—1579)*.⁷⁹ Građu za to novo djelo našao je u raspravi Antona Kaspreta koja je izašla samo godinu dana ranije;⁸⁰ verzificirao je pojedine njezine činjenice, ali je ta verzifikacija tek »blijeda karikatura *Stare pravde*«. Prema riječima M. Boršnik »ono što je nekada bilo meso i krv, sada je jedino još šuplja galama«. ⁸¹

Sve dosadašnje obrade seljačke bune proizašle su iz liberalnih krugova. Formiranjem časopisa *Dom in svet*⁸² koji je bio glasilo kršćanski usmjerenih stvaralaca ponudila se prilika za međusobno takmičenje. Teme se prihvatio Anton Medved koji je već imao određeno iskustvo u obradi povijesne građe (*Viljem Ostrovhar, Kacijanar*).⁸³ Godine 1896. u spomenutom je časopisu objavio tragediju u pet činova *Za pravdo in srce* koja je već svojim naslovom povezivala povijesno-socijalni i intimno-erotski problem. Njezina je dramaturgija veoma slična Škofičevom *Gospodu s Preseka*; tã i tu je u središtu pažnje ženska kolebljivost koja je razapeta između vlastelina i seljaka. Idejna poanta kod Medveda, ipak, posve je drukčija. Žena se odlučuje za vlastelina koji je tip takozvane »lijepo duše«. ⁸⁴ Njihov se svijet time pretvorio u astralnu erotiku,⁸⁵ stoga su povijesne slojeve trebali preuzeti drugi likovi. Sukob između zamka i sela odigrava se između odbačenoga seoskog momka i vlastelinskog upravitelja, ali je i to područje ispunjeno romantičkim motivima o skrivenom blagu i tajanstvenim sastancima. Tok velike hrvatsko-slovenske bune postoji jedino kao širi okvir o kojem se priča, pokušaj seljaka, koji su svjedoci ljubavne igre, da na svom području dovedu do »stare pravde« prikazan je više kao obračun povrijeđene muške taštine nego kao sukob suprotnih društvenih interesa. U takvom kontekstu izgubila su se i ona mjesta koja su dramu htjela motivirati socijalnim i nacionalnim razlozima.

Ideja apstraktnog humanizma koja je, u Medvedovu slučaju, možda čak pod utjecajem L. N. Tolstoja društvene proturječnosti rješavala devizom o sveopćoj ljubavi, u drami *Za pravdo in srce* dovedena je do apsurdâ. Idealni realizam koji je u književnoj objavi teksta jače potcrtan tragičnim disonan-

⁷⁹ Usp. strane 245 do 268. Pjesme su slijedeće: *Seno diši...*, *Povodnji mož*, *Lovrenc Kopriva*, *Slepi Jurkovič*, *Maščevanje*, *Hudičeva pravica i Pesem štatemberških kmetov*.

⁸⁰ Tiranstvo graščaka Frana Taha in njegovega sina Gabriela, *Časopis za zgodovino in narodopisje* VI (1909), 70—108.

⁸¹ Boršnik, n. dj., 393.

⁸² Prvo je godište izašlo 1888. godine; urednik je bio Frančišek Lampe.

⁸³ Najsustavnije je pisao o Medvedu Anton Slodnjak u knjizi *Zgodovina slovenskega slovstva* IV, Ljubljana 1963. (vidi u sadržaju).

⁸⁴ Kad mu seljaci sude, infantilno odgovara: »Nikdar se nisem vtikal v njene opravke, nikdar nisem pregledoval kake knjige, v kateri naj bi bila zapisana vaša pravda, ker sem rajši bral druge lepše knjige« (*Za pravdo in srce*, Ljubljana 1907, 102).

⁸⁵ Razgovori koje međusobno vode slijedećeg su tipa:

Pozabi, Katarina, kaj sem jaz,
da sem grajščak bogat in plemenit,
da sem gospod očetov, tvoj gospod,
pozabi in si misli, da sem človek,
kateremu je Bog srce podaril —
srce čuteče, kot je vi imate. (ib., 9—10).

cama života pokazao se kao neprimjerna pratnja za tematizaciju motiva takve vrste. Medvedova drama svojim je idejnim rješenjima radikalizirala one tendencije koje su označavale motiv seljačkih buna u stvaralačkoj praksi 19. stoljeća. Ta radikalizacija otkrila ih je kao povijesno neadekvatne i kao umjetnički irelevantne. Starim se putem dalje više nije moglo, pojavili su se, doduše, novi putokazi ali je svejedno prošlo dosta vremena dok je došlo do ponovne značajne realizacije.

III

Takav putokaz, potaknut Medvedovim dramskim djelom načinio je još 1896. godine Ivan Cankar.⁸⁶ U to vrijeme, naime, pada njegov nacrt za dramu o seljačkim bunama koju nije nikad realizirao, ali je u vezi s njom ostavio neka vrlo vrijedna zapažanja. Na početku je bio samo revolt: »Ali se ti ne zdi, da so se vsi tisti naši veliki pisatelji, ki so pisali o kmetu, prav za prav norčevali iz njega? Jurčič n. pr. je bil zagrizen buržoazijec; v vseh svojih boljših delih je kmeta karikiral, napravil iz njega nekako 'lustige Person'; kmet mu je bil nekaj smešnega, originalnega. Drugi so delali in delajo istotako. Tisti, ki so pisali o kmečkih puntih, so pa zašli v drug ekstrem. Napravili so iz kmeta 'svobodnjaka', revolucionarca, francoskega konvenista, medtem ko ni bil kmet nikoli revolucionar, tudi takrat ne, ko je požigal gradove... Medvedovi kmetje (v 'Za pravdo in srce') govoré deloma celó v verzih! Šenoini kmetje so romantični, revolucionarni sanjači; graščaki krvoločni ljudjé, ki jim ni na skrbi drugega kot pretepavanje in trpinčenje kmetov...«.⁸⁷

Cankar je, prije svega, napao apstraktno-humanističku koncepciju koja je prevladavala u obradbama bune u 19. stoljeću. Takva je koncepcija podređivala zbivanje nekoj apriornoj ideji koja je u najboljem slučaju imala oslonac u socijalnoj ili nacionalnoj stvarnosti i koja je spoznavala klasni sukob 16. stoljeća u skladu sa svojim vremenom ideološki i stranački jednostrano. Otpor apstraktnom humanizmu, ideološkoj pojednostavljenosti i anahronističkoj aktualizaciji bio je u Cankara toliko jak da ga je isticao sve vrijeme dok ga je pratila misao na dramu o seljačkim bunama. Bijes na književnike »srednje vrijednosti« u koje je ubrojio i Aškercu očitovao se u polemički vehementnim izrazima kao što su atentat na temu ili oskvrnuće građe.⁸⁸

Pošavši u studij građe Cankar je uskoro spoznao i njezine manjkavosti: »Vsi ti zgodovinarji pišejo namreč zgodovino mrtve zemlje, dežele, ne naroda, ki je živel na tej grudi. Spoznaš lahko natanko, čegava 'last' je bila ta zemlja od nekđaj pa do danes, a kaj je počelo, kaj je delalo in mislilo ljudstvo, ki je živelo na nji, tega ne bereš nikjer.«.⁸⁹ Poznato je da se prihvatio čitanja Janeza Kreka (*Črne bukve kmečkoga stanu*) i da je tražio pomoć od Frana Levca.⁹⁰ U vezi s tim traganjima oblikovala se i Cankarova koncepcija koja je za cjelokupni problem toliko važna da se na njoj treba nešto malo zadržati.

⁸⁶ O tome podrobno piše Dušan Moravec u komentaru uz Ivana Cankara *Zbrano delo* III (1967).

⁸⁷ *Zbrano delo* III, str. 254.

⁸⁸ N. mj., 254 i 255.

⁸⁹ N. mj., 254.

⁹⁰ N. mj., 253.

Spomenuti autorov gnjev na povjesničare bio je utemeljen u odsutnosti mišljenja i djelovanja naroda u njihovim radovima. Ta je misao još jasnija u odlomcima u kojima je riječ o seljačkoj buni, »ko je pokazala *masa* našega naroda prvikrat in menda zadnjikrat svoje resnično življenje«. I nekoliko godina kasnije: »Ne bi opisoval *junaka*, pač pa bi opisoval njegov čas — in na sliko tega časa bi legla njegova senca tako mogočno, da bi ga gledalec bolj natanko spoznal, nego iz portreta samega«. ⁹¹ Iz toga proizlazi da je Cankar htio prikazivati objektivni vanjski svijet, a unutrašnji život čovjeka samo ako se njegova osjećanja i misli razotkrivaju u djelima i postupcima, u jednom vidljivom uzajamnom odnosu s objektivnom, vanjskom stvarnošću. Druga stvar koja je u vezi s tim važna jest Cankarova težnja da obrada motiva seljačke bune bude cjelovita slika objektivne stvarnosti; ta razlika nije kvantitativna, vezana za opseg djela, nego kvalitativna, vezana za umjetnički stil, umjetničko oblikovanje, i prema tome, prožima sve pojedinačne stupnjeve i razine stvaranja.

Teoretska razina Cankarova razmišljanja bila je kamen-temeljac za pisce 20. stoljeća. Praktična pobuda došla je, opet, s hrvatske strane. Riječ je, dakako, o Miroslavu Krleži i njegovim *Baladama Petrice Kerempuha* koje su bile 1936. štampane u Ljubljani. Kompleks Krleže-ekspresioniste i idejnog borca u slovenskoj je književnosti živ već dosta prije, ali je tek *Baladama* ušao u literarni sastav novog realizma. Za Slovence je bio blizak već i sam jezični medij (kajkavština), dok je razvijenoj literarnoj svijesti odgovarala i većina idejno-estetskih premisa. Prema istraživanjima hrvatske literarne historiografije u *Baladama* je svijest o feudalnoj viziji nacionalne povijesti suprotstavljena svijesti o poziciji kmeta u povijesnim zbivanjima. U sjeni vješala nastaju cjelovita kritička poezija i buntovni svjetonazor što se vraćaju zavičaju i tradiciji, a u sebi nose demokratska, nacionalna i općeljudska nastojanja. I. Frangeš je *Balade* usporedio s Mažuranićevom *Smrću* i zaključio: »Nošene istom etičkom, nacionalnom i klasnom idejom, *Balade* su, u praskozorje velikih, užasnih svjetskih zbivanja, kao glas hrvatskog naprednog intelektualca iz 1935, protužile o sudbi i budućnosti hrvatskog čovjeka«. ⁹²

Stoga nije čudno da je tema seljačkih buna ponovno aktualizirana tek krajem tridesetih godina. Na melodiju njemačke buntovničke pjesme iz 1525. godine napisao je Mile Klopčič tekst od četiri kitice pod naslovom *Puntarska pesem*. ⁹³ U njoj je vješto iskoristio slovenska gesla iz poznate landsknehtovske pjesme, ⁹⁴ dok je sadržaj podijelio ovako: 1. pozivanje na bunu i njezina obilježja, 2. opijenost prvim pobjedama, 3. obrana od feudalne vojske i 4. katastrofa sa sveopćom vizijom smrti. Pjesma je bila svojom sadržajnom i izražajnom strukturom vezana za ambiciozniji literarni nacrt što ga je 1937. godine ostvario Bratko Kreft u svojoj »dramskoj kronici iz godine 1573. u pet činova« *Velika puntarija*, ⁹⁵ trebala je pratiti liniju seljačkog zbivanja i postati integralni dio u tekstu drugog autora. ⁹⁶

⁹¹ N. mj., 254 i 255.

⁹² Frangeš, n. dj., 10—3.

⁹³ Prvi put objavljena u izdanju Kreftove drame *Velika puntarija* (1937), 23.

⁹⁴ Usp. stileme *le vkup, le vkup, uboga gmajna i stara pravda*.

⁹⁵ Drama je izašla kod Matice slovenske u vrlo lijepoj opremi (147 str.).

⁹⁶ Stoga je na stranici 146 objavljena notacija, dok su pojedine kitice uključene u Kreftovu dramu (usp. str. 86 i 111, a jedan stih prve kitice na str. 145).

Kreft je svoj stvaralaški pristup objasnio sam u uvodnim riječima. U njima je na osnovi građe podastrio tok glavnih seljačkih buna u Europi, dok je u vezi s bunom 1573. podrobno raščlanio sadržaj klasnog sukoba i njegovu genezu. Raščlamba ciljeva autora je dovela do misli da su se u seljačkim zahtjevima »skrivali zametki idej, ki jih je zastopala poznejše francoska revolucija. V osnovi so to bile težnje po demokraciji, kajti kmetje so hoteli samo zaščititi svoje pravice in so zahtevali toliko svobode, kolikor so je po svojem mišljenju potrebovali.«⁹⁷ Gupčev lik je prema svojoj povijesnoj intuiciji Kreft označio ovako: »Veren, pošten, kmečko trd, tudi trmoglav, dober govornik, fanatik kmečke pravice in borec, ki je šel kot krščanski mučenik v strašno smrt.«⁹⁸ Iz toga je proizlazio njegov stav da su seljaci u svojim htijenjima bili etički pokret. Klasni sukob u kojem sudjeluje socijalni sloj kojem pripada budućnost, a svoj program zasniva na etičkim premisama, to je ideja-vodilja Kreftove dramske kronike.

Tim djelom autor je, ipak, imao još i drukčije ciljeve. Vrijeme u kojem se pojavila drama bilo je ispunjeno traženjem nacionalnog junaka. Na nebu se zacrtavao drugi svjetski rat; tjeskoba koja se uselila u ljude stvarala je mitove oko kneza Kocelja pa čak i celjskih grofova koji bi trebali biti *argumentum* za povijesno postojanje. Kreft je u taj nemir zapisao: »Slovenski narod je zrastel iz kmečkega ljudstva in naša nad vse heroična preteklost so kmečki punti . . . In če že išče kje slovenska narodna samozavest oporo v preteklosti, jo mora najti v kmečkih puntarijih 15. in 16. stoletja. Kdor govori, da naš narod nima v daljni preteklosti svoje zgodovine, je slep in laže, kajti s ponosom se lahko sklicujemo, da so tista naša zgodovina — slovenski kmečki upori. Tudi herojstvo je v njih, večje in veličastnejše ko vse srednjeveško viteštvo, kar ga je bilo v naših krajih. Slovensko kmečko ljudstvo je v tistih hudih časih, ko sta ga morila Turek in grof, vzdržalo na svoji zemlji in preneslo vse napore. Krvavelo je, da je tekla kri v slapovih, a izkrvavelo ni . . .«⁹⁹ Analogija zbivanja u 16. stoljeću sa suvremenošću bila je na dlanu. Kreft je za tvorca slovenske povijesti postavio *plebs*, njegov socijalni demokratizam u tome nalazi vjeru da narod kao narod traje i dalje. Na taj način drama je postala najkonzistentniji izraz buntovničke svijesti koja je u stanju procijeniti i svoje domete.

Velika puntarija podnaslovljena je kao dramska kronika. Tim terminom autor je želio odrediti literarni karakter svoje drame koja je, prema tome, literariziranje povijesne zbilje. Tematizirani su ključni čvorovi u razvoju bune 1573, i to po činovima u slijedećem redoslijedu:

- I — Gupčeva kuća i početak bune.
- II — Kod bana Draškovića: koncentracija feudalaca u obrani interesa.
- III — Klijet kod Stubičkih Toplica: poraz.
- IV — Kod bana Draškovića: sređivanje računa i priprema za kažnjavanje.
- V — Zatvor i simbolično krunjenje.

Taj redoslijed autoru je omogućio da konfrontira tzv. intelektualnu i moralnu fiziognomiju obiju strana, dok je V čin određen za neke temeljne spoznaje.

⁹⁷ *Velika puntarija*, 1937, 15—16.

⁹⁸ N. mj., 16.

⁹⁹ N. mj., 19—20 (potcrtao Bratko Kreft).

Kreft je dobro povezao sve silnice koje su djelovale u buni, a poslije Škofića i on je uveo kontekst vjerske borbe koja se ogleda u reformaciji i protureformaciji. Bez obzira na široku povijesnu pozadinu autor je ostao u okvirima kakve je iznio u uvodu. Sazrijevanje iz socijalnog u etički pokret dano je dojmljivim Gupčevim monologom:

Veleizdajalci,

ker že leta in leta čakamo na staro pravdo,
ker hočemo živeti pošteno, kakor so živeli naši očetje in dedi,
ker ne moremo več vleči grajskega pluga in brane,
ker je glad prišel v deželo prav zato,
ker smo hodili vedno na tlako, svoja polja pa prepuščeli usodi.

Veleizdajalci,

ker krvavimo pod Turkom,
stavimo utrdbe iz lastnih teles,
ker gospoda noče več pomagati pri zidanju,
pošiljamo deputacije,
se ponižno klanjamo in prosimo za stare pravice —
mi,
kmečka raja,
kmečki psi,
vprežna živina,
edini in poslednji soldati, ki čuvajo to zemljo pred Turki, —
mi smo veleizdajalci!¹⁰⁰

Taj monolog jasno i teoretski pravilno obuhvaća vrlo bitan dio kako 16. tako i tridesetih godina 20. stoljeća. Njegov sadržaj razjašnjava zašto je problem povijesti, a naročito njezine književne obradbe, dospio u središte socijalnorealističke literature. Kad Kreft uzdiže velike likove seljačke bune, jasno je da to humanizam objavljuje rat suvremenosti; borbena tematika drame ponikla je, dakle, iz političkih i socijalnih zahtjeva današnjice. Tematska konfrontacija ima tu jasan cilj: kroz spoznajnu o velikim borbama prošlosti, kroz upoznavanje s velikim pretečama napretka u prošlim vremenima, treba ljudima sadašnjice koji su već suočeni s fašizmom, ukazati na putove kojima je čovječanstvo išlo i treba ići dalje, te na taj način pružiti mu snage i utjehe u borbi, ciljeve i ideale za tu borbu. Političko-socijalni ciljevi unijeli su u *Veliku puntariju* žestok i strastven patos kojemu je krajnja namjera da dokrajči izolaciju literature od narodnog života. Kreft piše za narod o narodnim sudbinama, ali je, svedjedno, narod još uvijek samo objekt za umjetničku demonstraciju humanističkih ideala; narod je s aspekta umjetnosti kulisa za neku drugu glavnu radnju koja nema neposredne veze s narodnim životom.

Direktni idejni odnos prema današnjici u *Velikoj puntariji* sadrži imanentnu tendenciju da prikaz prošlosti pretvori u uspoređivanje sa sadašnjicom. Kreft želi pisati dramu u kojoj *fabula docet*, a to je ono što je suprotno suštini povijesne zbiljnosti sadržaja i stvarnoj umjetničkoj zaokruženosti djela. Pisac je gradio sa stanovišta povijesnog patosa i tendencije, stoga je zanemario jedan vrlo plodan umjetnički aspekt čije se dimenzije javljaju tek na kraju teksta:

¹⁰⁰ N. mj., 41—2.

»Kakor večnost so ti trenutki. Zakaj je zemlja tako hladna, da je nismo mogli ogreti? Zakaj se vrti svet tako počasi? Tu nekaj ni v redu.«¹⁰¹ Na ova silna pitanja Kreft nema odgovora, drama se slijeva u obranu bilo kakve vjere: »Veruj v svobodu, kakor veruje župnik v svojega boga, kakor je Gubec veroval v staro pravdo in kakor jaz verujem v pravico trde kmečke pesti.«¹⁰² Taj pluralizam vjera (ili ideja) propovijeda Gregorič koji je bio »glava«¹⁰³ bune, što načelu daje sasvim određene i vrlo prostrane dimenzije u okviru Kreftove drame.

Usporedo s Kreftovom novom tematizacijom motiva seljačke bune povijesni i kulturološki aspekti tog problema aktualizirani su i u publicistici i u znanosti. U sklop odgovarajućih djela spada, najprije, Vidmarova knjiga *Kulturni problem slovenstva* (1932) za kojom je 1939. godine slijedila marksistička dijagnoza teme u monografiji Speransa (Edvarda Kardelja) pod naslovom *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*.¹⁰⁴ Kardelj još nije raspolagao svom relevantnom građom ali je usmjerio proučavanje u pravcu koje je ostalo relevantno za sva novija djela. Historiografski kritično i s pouzdanom metodologijom seljačke je bune sistematski od 1944. godine dalje proučavao Bogo Grafenauer; on je svoje početno djelo (disertaciju) *Boj za staro pravdo*¹⁰⁵ nadograđivao i proširivao, a kao rezultat uporna rada godine 1962. izlazi monumentalna njegova monografija *Kmečki upori na Slovenskem*.¹⁰⁶ Nakon te knjige moguća su nova otkrića arhivske građe (usp. rad Jože Koropca¹⁰⁷ ili pronalazak podataka o Gupcu), ali ostaje čvrsta autorova koncepcija koju će biti teško bitno mijenjati. U novije vrijeme seljačke su bune postale i predmet popularne literature (*Miško Kranjec, Zimzelen na slovenskih tleh*)¹⁰⁸ što već spada u pripreme za proslavu četiri stote obljetnice bune 1572/1573.

Porast stručnih interesa kao da je zapostavio umjetničku obradu teme. Lik Gupca je usput upotrijebio u jednoj pjesmi Alojz Gradnik. *Pred Gubčevo glavo*, takav je naslov teksta, pjesma je koja je nastala uoči drugoga svjetskog rata (1940),¹⁰⁹ a tematizira za autora i povijesni trenutak jako važna pitanja. Tu je, prije svega, svjesna težnja za identifikacijom intelektualca s poniženima i uvrijeđenima (seoskim i radničkim proletarijatom) koja u Gradnikovom tekstu ostaje tek neostvarena tendencija. Drugi je misaoni sastojak sadržan u premisi da jedino Gupčeva vojska može dovesti svijet u red:

..... kadar se razgrne
njih bojna vrsta, o takrat povrne
vid tudi tvojim votlim se očem!

Gupčeva vojska bila je jako omiljela tematska riječ u događajima koji su brzo uslijedili (narodnooslobodilački rat). Borba za nacionalno i socijalno oslo-

¹⁰¹ N. mj., 143.

¹⁰² N. mj., 144.

¹⁰³ N. mj., 56 (»Če je Gubec srce punta, je Gregorič njegova glava«).

¹⁰⁴ U drugom izdanju iz 1957. godine ta je tematika obrađena na str. 74—128.

¹⁰⁵ Disertacija je izašla 1944. godine u Ljubljani.

¹⁰⁶ Buna 1572/1573. obrađena je na str. 188—270.

¹⁰⁷ Usp. Štatenberk in kmečki upori, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 1972/I, str. 14—33.

¹⁰⁸ To je djelo izašlo kod Prešernove družbe za godinu 1972. (podnaslov »kronika seljačkih buna«) na 236 strana.

¹⁰⁹ Objavljena u zbirci *Pojoča kri* (1944), a glavu je modelirao slovenski kipar Lojze Dolinar.

bođenje oslonila se na buntovničku tradiciju, ali je u tom okviru fenomen seljačke bune spoznavan kao revolucionarni kompleks a ne kao mogućnost literarne inspiracije. Stoga je razumljivo da, prema do sada objavljenoj građi, nema nijednog teksta u kojem bi bili tematizirani buna i njezini protagonisti. Ta se tema pojavila poslije rata, ali ovaj put u književnosti za omladinu. Pjesnikinja Vida Brest objavila je u zbirci *Pesmi* 1947. godine stihovani zapis *Matija Gubec kliče*,¹¹⁰ dok je Venceslav Winkler u isto vrijeme napisao pripovijetku *Koča ob cesti*.¹¹¹ Gupčev lik je Brestovoj poslužio da iskaže svoju misao o ostvarenju njegovih planova u novije vrijeme. Winkler je na pozadini bune 1573. zamislio fabulu o prvoj simpatiji mladića i djevojke, tu fabulu je idejno poantirao borbom za pravednu stvar i idejom o žrtvi. Fabulativni zaplet i motivacija takvi su da ih je bilo jednostavno povezivati sa situacijama u drugom svjetskom ratu. Na taj način tema seljačke bune postala je manje estetsko pitanje, prešla je na područje didaktike i pedagogije.

IV

Pokušaj da se seljačka buna 1572/1573. kao slovenski književni motiv sažme u neku tipološku jedinstvenost obavezno mora početi od dvije osnovne činjenice. Tko god je o toj temi razmišljao ili pisao, polazio je od svijesti da tematizira izvrnuti svijet (*mundus inversus*). Pisci su kao *advocati miseriae slovenicae* i *miseriae humanae*, prije svega, etički pogođeni i etika je najmjerodavnija pobuda za njihovo bavljenje tim motivom.¹¹² Taj primarni emotivni odnos ostvarivao se dvojako, što je druga osnovna tipološka činjenica. Prva faza slovenskog bavljenja fenomenom seljačke bune (reformacija) sagledava problem u okviru svoje univerzalne koncepcije čovjeka za koju je filozofija pronašla termin esencijalni aspekt. U tom gledanju čovjek se nalazi u danom ili stvorenom svijetu, njegova subjektivna volja relevantna je jedino u izboru između dobra i zla. Trubarovo inzistiranje na moralnoj konkretnosti rezultat je upravo takvoga stanovišta. Druga faza koja obuhvaća 19. i 20. stoljeće, a njen su sadržaj literarne obrade motiva, polazi od egzistencijalnog aspekta u gledanju na čovjeka i povijest. U tom aspektu povijest je djelo čovjeka, stoga se ističu vrijednost djelovanja i smisao zbivanja što je temeljna oznaka novovjekovnog humanizma.

Do takvog prijeloma došlo je iz nekoliko razloga. Početak 19. stoljeća načinio je od povijesti masovni doživljaj. Nemirno vrijeme u kojem su se izmjenjivala dijametralno suprotna rješenja pojačalo je osjećanje povijesnosti i ukazalo na činjenicu da je povijest, s jedne strane, neprekinut proces promjena, a s druge strane, u vrlo tijesnoj vezi sa životom svakog pojedinca.

¹¹⁰ Vida Brest literarno je ime Majde Peterlin koja se nakon ove zbirke, doista, i posvetila isključivo književnosti za djecu i omladinu.

¹¹¹ Objavljena 1947. u knjizi *Petelinje pero*. Obje su pripovijetke (*Koča ob cesti* i *Petelinje pero*) ušle u standardnu lekturu za osmogodišnje škole (novo izdanje 1972. godine u zbirci *Moja knjižnica* IV/1).

¹¹² U tom zaključku ne bi smetali ni pisci koji obrađuju druge seljačke bune (npr. Fran Jaklič-Podgoričan, Peter Bohinjec, Ivan Vrhovec, Jože Pahor, Alojz Gradnik i drugi; posebno značenje u tom sklopu ima Ivan Pregelj sa svojim tematizacijama tolminske bune).

Tako su bile stvorene konkretne mogućnosti da ljudi svoju egzistenciju shvate kao pojavu koja je povijesno uvjetovana; iz te spoznaje povijest ulazi u svakidašnji život. Na tom putu u svakidašnjicu povijest se srela s ciljevima narodnog preporoda. Traženje nacionalne nezavisnosti ili socijalne samosvojnosti povezano je s buđenjem nacionalne povijesti, sa sjećanjem na prošlost, na nekadašnju veličinu i na trenutke poraza ili sramote. Nacionalni sastojci povezuju se s problemom društvenih promjena, dok, istodobno, jača svijest o nacionalnoj povijesti kao sastavnom dijelu svjetskog zbivanja. Izraz takvih proživljavanja bila je Hegelova filozofija povijesti o kojoj G. Lukács kaže: »Hegelovska filozofija izvlači sve posljedice iz novonastalog progresivnog historizma. Ona smatra da je čovjek proizvod samog sebe, to jest svoje vlastite djelatnosti kroz povijest«. ¹¹³ Slovenci i drugi nedržavni narodi tu su premisu objeručke prihvatili. Budući da je opisana djelatnost kao uvjet povijesne individualizacije zbog specifičnih okolnosti njihova življenja blokirana, definitivnu realizaciju svoje vlastitosti trebali su pomaknuti u neki budući dan (»dan X«). Čin blokiranosti utjecao je na razmah apstraktno-humanističkih želja u čijem se središtu nalazila kategorija pravde. Aktualizacija povijesti bila je popraćena ambijentom humanizma i usredotočena u refleksiju etičke prirode.

Široka tematizacija seljačke bune 1572/1573. proizašla je, prije svega, iz strukture samog fenomena. Za tu strukturu relevantan je konflikt koji nastaje »kroz sukob srednjovjekovne individualne djelatnosti pojedinaca... s apstraktnom pravdom modernoga državnog ustrojstva što se tada rađalo iz feudalizma«. ¹¹⁴ Sukob takve vrste leži u temeljima skoro svakog povijesnog razdoblja pa je stoga povijest uvijek bilo moguće primijeniti na nečije iskustvo kasnijih razdoblja. Ta primjena trebala je računati s činjenicom da je sukobe moguće ostvariti jedino kroz likove koji su opredmećenje povijesno-socijalnih suprotnosti. V. G. Bjelinski jednom je zgodom u vezi s tim izjavio. »To mora tako biti u djelu čisto epskog karaktera u kojemu glavno lice služi samo kao vanjski centar za događaje u toku i gdje ono može da se istakne samo općeljudskim crtama što zaslužuju naše ljudsko suosjećanje, jer junak epopeje jeste sam život, a ne čovjek. U epopeji čovjek je tako reći podređen događaju, događaj svojom veličinom i značenjem zasjenjuje ljudsku ličnost, on skreće našu pažnju s ličnosti na sebe, svojom zanimljivošću, mnogostranošću i mnoštvom svojih slika«. ¹¹⁵ Takav je stav u slovenskoj književnosti zauzeo I. Cankar kome je bilo jasno da junak povijesnog djela mora biti izraz važnog i značajnog pokreta koji obuhvaća veliki dio jednog naroda. U tom smislu pjesničkom stvaranju smetaju realni povijesni likovi jer je mašta blokirana konkretnim fakticitetom detalja. Povijesna inspiracija stoga već od W. Scotta naovamo zna, a to potvrđuje i većina slovenskih obrada seljačke bune 1573, da ulogu vodećeg lika preuzimaju napola povijesne ili potpuno nepovijesne ličnosti. U toj konstataciji ne smijemo smetnuti s uma da se o Matiji Gupcu tako reći ništa nije znalo i da je, po tome, upravo on bio idealan lik za prikazivanje u literaturi.

¹¹³ Georg Lukács, *Der historische Roman*, Aufbau-Verlag, Berlin 1955. To djelo mi je najviše pomoglo u rješavanju zaključnih pitanja ove rasprave. Citati su preuzeti i ijekavizirani iz srpskog prijevoda tog djela koje je izašlo 1958. u Beogradu (*Istorijski roman*, prijevod Fride Filipović), n. dj., 18.

¹¹⁴ N. dj., 57.

¹¹⁵ N. dj., 25.

U tematizaciji povijesne građe, dakle, nije relevantno prepričavanje povijesnih podataka već poetsko prikazivanje sudionika u nekom zbivanju. U njima se moraju sažimati i društveni i ljudski motivi kod čega, analogno s funkcijom glavnog lika, treba upozoriti da su i u tom smislu pogodniji naoko beznačajni događaji i manje važni odnosi. G. Lukács za Scotta kaže: »Povijesna vjernost za njega nalazi se u vremenski uvjetovanim značajkama duhovnog života, morala, heroizma, požrtvovanja, istrajnosti itd.«¹¹⁶ U toj stvaralačkoj zakonitosti povijest prestaje biti dekor ili kostim, ona realno određuje život, misao, osjećaj i postupke svih ličnosti.

U tijesnoj vezi s tim jest i pitanje na koji se način i s kojim svojim dimenzijama povijesne teme uključuju u današnjicu (ili čak: svakodnevnicu). Slovenska literarna praksa bila je dvojaka. Jedan dio pisaca (Penn, Jurčič, Aškerc i drugi) koristio se aluzijama na suvremenost, dok je drugi dio (Cankar, Krefc) upoznao prošlost kao pretpovijest sadašnjosti. Sigurno je točno da u povijesnoj inspiraciji nije moguće isključiti element odnosa prema sadašnjosti. U tom pogledu vrlo je instruktivan stav Hegela, koji je parafrazirao ali za svoju praksu pogrešno razumio Jurčič, a koji glasi: »Povijesno je samo onda i naše . . . kad sadašnjicu uopće možemo promatrati kao posljedicu onih događaja u čijem lancu prikazani likovi ili djela znače neku bitnu kariku . . . Umjetnost, naime, ne postoji samo za mali, zatvoreni krug malobrojnih pojedinaca, izuzetno obrazovanih, već za narod u cijelosti. A ono što vrijedi za umjetnost uopće, odnosi se i na vanjsku stranu predočene povijesne zbilje. I ona mora biti nama, koji pripadamo i našem vremenu i našem narodu, jasna i pristupačna, bez velike učenosti, kako bismo mogli da se u njoj snađemo a ne da moramo pred njom zastati kao pred svijetom koji je nama tuđ i nerazumljiv.«¹¹⁷

Hegelovska premisa koja leži u biti svih dobrih literarnih djela s povijesnom inspiracijom, u slovenskoj književnosti bila je radikalizirana u pravcu historizacije sadašnjosti. Prijelaz s uobličavanja pretpovijesti na prikazivanje doživljene povijesti imao je u nas društvene a ne estetske razloge. Sređenija povijesna razdoblja omogućila bi epski staloženiji osvrt na prošlost, ali takvih je vremena u slovenskoj povijesti bilo malo. Prevladavaju lirski, lirsko-epski i dramatski pristupi što ukazuje da su u pitanju, prije svega, nemiri vremena i stvaralaca. Nije slučaj da je većina obradba seljačke bune tek metafora suvremenog zbivanja. Identifikacija povijesti i sadašnjice čak je potrebna, jer u suprotnom slučaju čitalac ostaje prikraćen za vrlo bitne dimenzije nekog djela. Ta identifikacija bila je u namjeri stvaraoca ali ju je osjećala i književna publika. Stvaralački se tu proces neposredno preobražava u socijalnu realizaciju u čemu je razlog da je riječ, uglavnom, o književnim djelima manje umjetničke vrijednosti i o piscima koji ne spadaju u središnje stvaralačke ličnosti (značajan simptom u tom smislu jesu Prešeren, Jenko i Cankar koji su, doduše, razmišljali o toj temi, ali svoje misli nikada nisu literarno ostvarili). To očito dokazuje da je regresija u prošlost primarno izazvana nekim drugim, a ne umjetničkim motivima.

¹¹⁶ N. dj., str. 40. Tu vrijedi spomenuti raščlambu hrvatskog romana *Seljačka buna* koju je napisala E. I. Rj a b o v a: Roman Augusta Šenoa »Krest'janskoe vosstanie, Literatura slavjanskih narodov. Vypusk 3 (Iz istorii kritičeskogo realizma v literature narodov Jugoslavii), Moskva 1958, 85—127.

¹¹⁷ Lukács, n. dj., 43—4.

I dramski i epski pokušaji žele obuhvatiti cjelokupnost zbivanja. Razlika između jednog i drugog pristupa, svejedno, postoji, Hegel je dramu formulirao kao totalitet kretanja, epiku kao totalitet objekata.¹¹⁸ U samoj je biti drame, dakle, sažimanje razvojnih linija u velikom povijesnom sukobu. Vrijeme i posebne povijesne okolnosti dolaze u obzir kao sredstvo s kojim sukob postaje jasniji i konkretniji. Povijesnost drama o seljačkoj buni ovisi o realnom prikazivanju povijesnog karaktera samog sukoba u njegovu čistom obliku. U tom pogledu najuspjelija je Kreftova dramska kronika dok su ostale obrade ostale na pola puta (Škofič, Medved) ili čak pogrešile (Penn). Unutrašnja povijesna zbiljnost sukoba uvjetuje, dakle, uz povijesnu autentičnost i estetsku relevantnost djela.

U epskoj tvorevini povijesni sukob ostaje samo dio u fabulativnoj građi koja je literarno obrađena. Romanesko stvaranje mora obuhvatiti cjelokupnost vremenski određene društvene zbilje, stoga su za nj važni i sitni detalji svakodnevice. Povijesna vjernost do najmanjeg djelića za njega je *condicio sine qua non*. Jurčić je toga bio djelomično svjestan, dok je Koder taj uvjet zaobišao i tako svojim romanom zaglibio. Na teoretskoj razini tu spoznaju G. Lukács iskazuje: »To znači: povijesno prožimanje svih prikazanih vidova života u romanu treba zahvatiti dublje nego u drami. Roman suprotstavlja općoj povijesnosti suštine sukoba konkretnu povijesnost svih podrobnosti.«¹¹⁹ Slovenski su pisci u tome griješili, stoga su njihova djela postajala povijesno anahronistička, a time i estetski manje dovoljna.

U građi koju obrađujemo kao da se nije postavljalo pitanje jezika. Sve obradbe motiva seljačke bune 1572/1573. prihvaćaju jezičnu situaciju u kojoj su nastale; nijedna nije tražila učinak povijesne vjernosti u dosljednom arhaizatorskom jezičkom tonu. Iznimka bi, čini se, mogao biti jedino Aškerc koji je svoj vijenac balada realizirao s nekim štajerskim posebnostima (deiktička partikula — oj) i upotrebom nekih slavenskih riječi. Slavizacija jezika u to je vrijeme opća pojava,¹²⁰ pa se zbog toga kao arhaizacija vjerojatno doimlje tek suvremenog čitaoca. Jezična sredstva povijesnih djela, dakle, u načelu ne mogu se suprotstaviti jezičkim sredstvima suvremene tematike. Karakterističan je primjer hrvatskih motiva seljačke bune. Bogović je upotrijebio štokavski *versus heroicus*, ali se taj epski deseterac pokazao kao sredstvo koje akademizira i sputava spontanost. Šenoa je prihvatio štokavštinu ispod koje se »nezatomivo čuje šum rodne kajkavštine«.¹²¹ Od Slovenaca je djelomično upotrebljavao stihove Medved u svojoj drami, ali je zbog toga bio ismijan od Cankara. Aškerc je pretežno pisao u formama koje su bile poznate iz tradicionalnog pjesništva (među njima je bio i deseterac). Svi drugi pisci upotrebljavali su standardni jezik svoga vremena u kojem nema čak ni natruha kakve povijesne starine. Nije vjerojatno da je takav rezultat proizašao od jezičnih znalaca; skoro je sigurno da pisci o kojima je bilo riječi taj problem nisu imali u svijesti, iako su ga na praktičnoj razini zadovoljavajuće rješavali.

Bez obzira na manjkavosti i ograde treba reći da je seljačka buna 1572/1573. kao slovenski književni motiv konstitutivni dio literarne svijesti i prakse.

¹¹⁸ Citira Lukács u spomenutom djelu, 84.

¹¹⁹ N. dj., 142.

¹²⁰ Usp. Jože Toporišič, Slovenski knjižni jezik 3, Maribor 1967, 18—21.

¹²¹ Frangeš, n. dj., 8.

Njezinim uskrsavanjem pisci su podržavali buntovnička raspoloženja i uzdizali vrednote društvenog etosa. Time nisu širili samo literarne obzore, to su uz ovu temu činili čak jako slabo, već su oplemenjivali etičku svijest i usmjevali političko sazrijevanje naroda. Tradicija bune u slovenskoj je književnosti bila pobuda dostojanstvu, oslonac djelovanju i poklik slobodi.

R é s u m é

LA RÉVOLTE PAYSANNE DE 1572/1573 EN TANT QUE MOTIF LITTÉRAIRE SLOVÈNE

La Révolte paysanne de 1572/1573 a été un motif littéraire slovène très apprécié et très fréquent. Dans l'élaboration de ce motif, on peut constater trois mouvements. Le premier est lié aux échos modernes dans la réformation slovène et considère la thématique d'un point de vue chrétien et cosmologique dans lequel la notion-clef est la notion de concrétivité morale (P. Trubar, J. Dalmatin). Le deuxième mouvement débute au milieu du XIXe siècle, lorsque la thématique de la Révolte paysanne devient, avec son charme fabulatif, porteuse de dimensions éthiques et socialo-politiques (J. V. Valvasor, A. Krempl, J. Trdina, Fr. Prešeren, S. Jenko, A. M. Slomšek, F. H. Penn, F. Levstik, J. Jurčič, A. Koder, F. Škofič, A. Aškerc, A. Medved). Le XXe siècle, qui est le troisième mouvement, accepte les recherches qui ont démontré le fond social (de classe) de la mécontente; c'est sur cette base surtout que s'est développée cette forme, à partir de positions marxistes et philosophiques, dans un cadre que l'esthétique du nouveau réalisme (social ou humain) rendait possible (I. Cankar, M. Klopčič, B. Kreft, A. Gradnik, V. Brest, V. Winkler).

Les écrivains qui ont adopté ce motif sont parti de la conscience du fait qu'ils thématisaient le monde renversé (mundus inversus); c'est pour cela qu'ils sont avant tout éthiquement touchés car l'éthique est pour eux le motif le plus valable de leur intérêt. Cette liaison émotive s'est créée de deux manières, ce qui est le deuxième fait typologique. La première phase de la préoccupation de la Révolte paysanne chez les Slovènes, considère le problème dans le cadre de sa conception universelle de l'homme, pour laquelle la philosophie a adopté le terme d'aspect essentiel. Dans cette considération, l'homme se trouve dans un monde donné ou créé, sa volonté subjective est relevante seulement dans le choix entre le bien et le mal. L'insistance de Trubar sur le concret de la morale est à vrai dire le résultat d'un tel point de vue. La deuxième phase, qui englobe le XIXe et le XXe siècle, et qui a pour contenu l'élaboration littéraire du motif, part de l'aspect existentiel dans la considération de l'homme et de l'histoire. Dans cet aspect, l'histoire est l'oeuvre de l'homme, c'est là que se distinguent la valeur de l'action et le sens des événements, ce qui est le signe fondamental de l'humanisme du nouveau siècle. Etant donné que les conditions de l'individuations citées plus haut sont bloquées, à cause de circonstances spéciales de la manière de vivre slovène, les écrivains

ont du reporter la réalisation définitive de la propriété nationale à un jour futur («jour X»). L'acte de blocage a influé sur l'essor des désirs abstraits et humanistes au milieu duquel se trouvait une catégorie de justice. L'actualisation de l'histoire a été accompagnée par l'atmosphère de l'humanisme et concentrée dans une réflexion de nature éthique. Par ses particularités, cette thématique a été incluse dans le modernisme; la pratique correspondante est double en ce sens. Une partie des écrivains s'est servie des allusions au modernisme, alors que l'autre a considéré le passé comme la préhistoire de l'actualité. La première possibilité dominait, ce qui était conditionné par des raisons sociales, et non esthétiques.

La révolte paysanne de 1572/1573 est, tant que motif littéraire slovène une partie constituante de la conscience et de la pratique littéraires. Par ses élaborations les écrivains ont soutenu les sentiments révoltés et élevé la valeur de l'éthos social. Ils n'ont pas élargi par-là les horizons littéraires seulement, ils ont aussi ennobli la conscience éthique et donné une direction à la maturité politique du peuple slovène. La tradition de la révolte dans la littérature slovène a été un stimulant pour la dignité humaine, un pilier pour l'action sociale et un appel à la liberté de l'esprit.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

5

U povodu 400. godišnjice hrvatsko-slovenske
seljačke bune

Z A G R E B

1 9 7 3

UREDNIČKI ODBOR

Ljubo BOBAN, Ljubiša DOKLESTIĆ, Ivan KAMPUŠ, Hrvoje MATKOVIĆ,
Gordana VLAJČIĆ

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN KAMPUŠ

Radovi V

Izdavač

Sveučilište u Zagrebu
Institut za hrvatsku povijest

Za izdavača

Prof. dr Ljubo Boban

Prijevod

Benjamin Tolić, Miljen Šamšalović (njemački), dr Vlasta Vince (slovenski)
dr Geno Senečić (slovački)

Lektori

Stjepan Damjanović, Jasna Penzar

Korektor

Branko Erdeljac

Za sadržaj priloga odgovara autor